

Rakennetun kulttuuriympäristön analyysi DIVE-menetelmää hyödyntäen

-Kohteena Aaltosen kenkätehdas Tampereen Tammelassa

Sanni Vattulainen
Maisterintutkielma
Jyväskylän yliopisto
Musiikin, taiteen ja kulttuurin tutkimuksen laitos
Museologia, Kulttuuriympäristön tutkimus
Kesä 2021

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta Humanistis-yhteiskuntatieteellinen tiedekunta	Laitos Musiikin, taiteen ja kulttuurin tutkimuksen laitos
Tekijä Sanni Vattulainen	
Työn nimi Rakennetun kulttuuriympäristön analyysi DIVE-menetelmää hyödyntäen -Kohteena Aaltosen kenkätehdas Tampereen Tammelassa	
Oppiaine Museologia	Työn laji Maisterintutkielma
Aika Kesäkuu 2021	Sivumäärä 59
<p>Tiivistelmä</p> <p>Maisterintutkielma käsittelee Tampereen Tammelan kaupunginosassa sijaitsevaa Aaltosen kenkätehdasta ja sen lähiympäristöä. Tehdas on rakennettu Lambert Pettersonin suunnitelmien mukaan neljässä vaiheessa vuosina 1913–1927. Kenkätehtaan toiminta on loppunut 1980-luvun puolivälissä, jonka jälkeen rakennus muutettiin asunnoiksi. Tutkielman tarkoituksena on kuvailla Aaltosen kenkätehtaan muutoksia, löytää tehtaan kerroksellisuudesta tärkeitä historiallisia merkityssisältöjä ja selvittää minkälaisena tehdas näyttäytyy täydennysrakentamisen ja kaupungin muutosten keskellä.</p> <p>Tutkielmassa hyödynnettiin kulttuuriympäristön analysointiin kehitettyä Dive-menetelmää, jonka avulla selvitettiin kenkätehtaan aineettomia ja aineellisia ominaispiirteitä. Analyysimenetelmällä jäsennettiin kohteesta saatua tietoa ja kerättiin aineistosta aiheen kannalta tärkeimmät. Aineistoa kerättiin Dive-menetelmää tukien muun muassa asemakaavoista ja vanhoista valokuvista, jotka havainnollistivat kaupungin rakenteen muutosta yli 100 vuoden aikana.</p> <p>Tutkielman kirjallinen aineisto koostui arkistomateriaaleista, kuten rakennuksen alkuperäispiirustuksista ja muutospiirustuksista. Lisäksi aineistona käytettiin Tammelan aluetta ja Aaltosen kenkätehdasta koskevaa kirjallisuutta ja raportteja sekä valokuvia. Täydennysrakentamista ja kaupungin uudistuksia tutkittiin selvitysten ja viitesuunnitelmien kautta, joiden avulla hahmotettiin kenkätehtaan kaupunkikuvallista merkitystä tulevaisuudessa. Historiallista aineistoa verrattiin Aaltosen kenkätehtaalla tehtyyn havainnointiin.</p> <p>Aaltosen kenkätehtaan toiminnallinen sisältö on muuttunut tehtaan toiminnoista asuintoiminnoiksi. Muutoksiin on vaikuttanut yhteiskunnan muutokset ja uudet muotisuuntaukset. Rakennus on säilynyt sen kulttuurihistoriallisen merkityksen tiedostamisen ja jatkuvan käytön myötä. Samalla yhteisöt ja yksilöt ovat vahvistaneet tehdasrakennuksen kulttuuriperinnöllistä arvoa esimerkiksi muistomerkein. Aaltosen kenkätehdas on ollut ja on edelleen Tammelan torin kupeessa merkittävä kaupunkikuvaa määrittävä rakennus. Ympäristön muutokset eivät ole välittömästi vaikuttaneet kenkätehtaan rakennukseen.</p>	
Asiasanat – kulttuuriympäristö, rakennettu ympäristö, kenkätehdas, teollisuus, Tammela, täydennysrakentaminen	
Säilytyspaikka – Jyväskylän yliopiston JYX-julkaisuarkisto	

SISÄLLYS

1	JOHDANTO	4
2	TEOLLINEN KULTTUURIPERINTÖ	6
2.1	Kulttuuriympäristö	8
2.2	Teollisuusympäristön arvot ja määrittely	10
2.2.1	Teollisuusympäristöt ja identiteetti	13
2.3	Teollisuusrakennuksen uusi käyttö	16
3	AIKAISEMPI TUTKIMUS, AINEISTO JA MENETELMÄT	20
3.1	Aikaisempi tutkimus	20
3.2	Tutkimusmenetelmät ja aineisto	22
3.2.1	DIVE - kulttuuriympäristön analyysimenetelmä	23
4	KENKÄTEHTAASTA ASUNNOKSI	26
4.1	Aaltosen tehdas ja kenkäteollisuus	26
4.2	Aaltosen tehtaan muutokset	31
4.2.1	Aaltosen ympäristön historiallinen merkityssisältö ja kaupunkitila	40
5	KENKÄTEHTAIDEN TAMMELA MUUTTUVASSA YMPÄRISTÖSSÄ	45
5.1	Aaltosen aineellinen ja aineeton perinne	45
5.2	Täydennysrakentaminen Tammelassa	49
5.3	Aaltosen tehtaan ympäristö ja ajallinen ulottuvuus	50
5.4	Aaltosen kenkätehdas teollisena kulttuuriympäristönä	52
	YHTEENVETO	56
	LÄHTEET	60
	KUVALUETTELO	65

1 JOHDANTO

Tampereen keskustan kehittämisohjelman on tarkoitus uudistaa kaupungin rakennetta mittavasti vuosina 2018–2030. Viiden Tähtien Keskusta -kehitysohjelmassa suunnitellaan muun muassa Tammelan kaupunginosaan täydennysrakentamista, liikenneverkoston uudistamista, viherrakenteiden uudistamista ja Tammelan torin alle sijoitettavaa parkkihallia. Tutkimuksen kohteena oleva Aaltosen entinen kenkätehdas sijoittuu muutosten ytimeen. Tehdas sijaitsee Tampereella Tammelan kaupunginosassa Tammelantorin kulmalla. Rakennus on tyypillinen 1900-luvun alun punatiilinen tehdasrakennus Tampereella. Tehdasalueet ja -kokonaisuudet ovat viime aikoina saaneet huomiota osakseen ja rakennusten arvo nähdään yhä selkeämmin. Tampereella on muutettu korkean kerroskorkeuden loft-tyyppiseen asuinkäyttöön Pyynikin rannassa sijaitsevan entisen Pyynikin Triכון tehtaan voimalaitos. Vuonna 2021 tehtaan loputkin rakennukset ovat asuntoja. Littoisten verkatehdas Turussa on myös muutettu liike- ja asuintiloiksi 1990-luvulla. Aaltosen kenkätehdas on muutettu asuinkäyttöön 1990-luvun lopulla.

Tutkielmassa selvitetään asuinrakennukseksi muutetun Aaltosen kenkätehtaan kulttuurihistoriallisia arvoja. Aaltosen kenkätehdasta analysoidaan hyödyntämällä DIVE – kulttuuriympäristön analyysimenetelmää, jossa lähestytään rakennuksen ja lähiympäristön kerroksellisuutta nykypäivästä käsin. Tutkielma vastaa kysymyksiin ”miten Aaltosen kenkätehdas ja sen ympäristö on muuttunut?”, ”mitä rakennuksen nykyinen olomuoto viestii sen muutoksesta ja rakennukseen liittyvistä arvoista?” sekä ”minkälaisena Aaltosen tehdas näyttäytyy täydennysrakentamisen aikakautena?”.

Lisäksi tutkimuksessa pohditaan kysymyksiä ”minkälainen tulevaisuus rakennuksen ja sille ominaisten piirteiden säilyvyydellä on?” ja ”miten ympäristön muutokset ovat vaikuttaneet rakennukseen?”. Tutkimuksesta on apua esimerkiksi alueen mahdollisessa uudelleen kaavoituksessa tai maankäytön selvityksissä. Tutkimustehtävänä on kuvata Aaltosen entisen kenkätehtaan muutosta ja nykyhetkeä. Kulttuuriperintöprosessia tutkitaan rakennusta painottaen. Työssä keskitytään aineettomaan ja aineelliseen kulttuuriperintöön.

Tutkimuksen teoreettinen viitekehys painottuu keskeisten käsitteiden määrittelyyn. Viitekehys auttaa ymmärtämään tehtyjä havaintoja ja niiden taustalla olevia laajempia käsitteitä. Aineistoa hahmotetaan aluksi kulttuuriperinnön ja teollisen kulttuuriperinnön kautta. Kulttuuriympäristön käsitettä avataan sekä lopulta käsitellään teollisen kulttuuriympäristön määritelmää, arvoja ja suojelua. Identiteetin merkitystä teollisissa kulttuuriympäristöissä pohditaan luvussa kaksi, jonka jälkeen tarkastellaan entisten teollisuusrakennusten uutta käyttöä. Tutkielman aineistoa ja keskeisimpiä menetelmiä esitellään luvussa kolme. Aaltosen kenkätehtaan muutosta tehtaasta asunnoksi lähdetään tutkimaan perehtymällä rakennuksen ja alueen historiaan luvussa neljä. Neljännen osion päätelmiä syvennetään luvussa viisi ja keskitytään rakennuksen nykyiseen olomuotoon sekä siihen, miten se näyttäytyy, kun rakennuskanta uusiutuu ja muuttuu ympärillä. Tehtaan kulttuuriympäristöllisiä arvoja käsitellään luvun viisi lopussa, jonka jälkeen tutkimuksen yhteenvedona esitellään loppupäätelmät.

2 TEOLLINEN KULTTUURIPERINTÖ

Kulttuuriperintö muodostuu ihmisen toiminnasta. Se on aineellista ja aineetonta perintöä, kuten rakennukset, esineet ja kirjat (Kulttuuriympäristö vaikutusten arvioinnissa 2013, 55). Aineettomaksi kulttuuriperinnöksi luetaan esimerkiksi käytännöt ja prosessit. Teollisuusperintöseuran määritelmän mukaan teollinen perintö on teollista tuotantoa, työtä ja niihin liittyviä ilmiöitä (Teollisuusperintöseura ry 2013). Teollista kulttuuriperintöä tutkinut Turun yliopiston professori Anna Sivula määrittelee teollisen kulttuuriperinnön alkuperäisen tehtävänsä menettäneiksi teollisuuden rakennuksiksi, laitteiksi, tuotteiksi ja käytänteiksi, jotka on valittu säilytettäväksi tai suojeltaviksi. Usein säilytettävät kohteet ovat merkityksellisiä yhteisön tai historiallisen arvon vuoksi ja ne vahvistavat yhteisöjen tietoisuutta menneisyydestään. (Sivula 2017, 9.)

Teollisen perinnön arvostus kehittyi 1970-luvulla ja sen vaaliminen rakennusten osalta vakiintui museotyöhön 1980-luvulla, jolloin tehtiin myös ensimmäiset selvitykset arvokkaista teollisuuskohteista. 1990-luvun lopulla teollisuushistorian säilyttämistä ja suojelua ryhdyttiin huomioimaan kulttuurihistoriallisina elementteinä yhä enemmän. Säilymisen lisäksi katsottiin, että teollisuuskohteiden sisältämät tiedot ja opetuksellinen arvo tulisi hyödyntää. 1990-luvulla Unescon maailmanperintöluetteloon hyväksyttiin teollisia kohteita. Suomesta luetteloon listattiin vuonna 1996 1800-luvun lopulla rakennettu Verlan puuhiomo ja pahvitehdas. Listaamisen jälkeen rakennetun teollisuusympäristön tutkimus Museovirastossa kasvoi. (Härö & Koskinen 1999, 145–146.)

Nykyään teollinen perintö on jo vakiintunut osaksi kulttuuriperintöä. Vuonna 2015 teollinen perintö oli Euroopan kulttuuriympäristöpäivien teemana. Yhtenä teollisen kulttuuriperinnön tärkeänä

tutkimuskohteena on teollinen arkeologia. Teollisuusarkeologian tutkimusmenetelmät vaihtelevat kansainvälisesti, eikä yhtä johdonmukaista määrittelyä ole. Toisaalta myös teolliset menneisyydet ovat eroavaisia. Suomessa varhaisimmat arkeologiset tutkimuskohteet ovat esihistoriallisia. Myös keskiajalle ajoitettua keramiikan, raudan ja nahan tuotantoa on tutkittu. Vanhin kohde on 1500-luvulta. Suomen teollistuminen alkoi 1600-luvulla, osana Ruotsin valtakuntaa. Kuitenkin verrattuna muuhun Eurooppaan teollinen läpimurto tapahtui Suomessa varsin myöhään, jonka vuoksi tietyt teolliset kohteet ovat tunnetumpia kuin toiset ja saavat erilaista tukea valtiolta. Kyseisistä kohteista löytyy myös hyvin lähdeaineistoa ja kirjallisuutta. Pienemmät tuotantokohteet eivät juuri saa tukea valtiolta ja kirjallinen aineisto on vähäistä. Näissä kohteissa arkeologinen tutkimus nousee tärkeään rooliin. 1990-luvulla arkeologia sisällytettiin restauroitavien kohteiden perustaksi ja sen vakiintuminen inventointityöhön ja kaivauksiin on edennyt 2000-luvulla. Etenkin Pirkanmaan maakuntamuseo on työskennellyt teollisuusarkeologisen tutkimuksen parissa. (Immonen, Mäki & Taavitsainen 2018, 23–25.)

Teollisen kulttuuriperinnön piiriin lukeutuu myös aineettomia arvoja. Vuonna 2003 hyväksyttiin Unescon aineettoman kulttuuriperinnön yleissopimus, jossa aineettomiksi arvoiksi luokitellaan muun muassa perinteiset kädentaidot, käytännöt, kuvaukset, ilmaisut ja sosiaaliset käytänteet. Kyseisiin arvoihin liitetään myös tilat tai esineet, jotka ovat merkityksellisiä yhteisölle. (Yleissopimus aineettoman kulttuuriperinnön suojelemisesta 2013.) Teollinen kulttuuriperintö muodostuu ihmisten toimesta ja toiminnasta. Toimintansa lopettaneita teollisuuden kohteita löydetään uusia ja valitaan säilytettäväksi kulttuuriperinnöksi. Valinta perustuu aina senhetkiseen näkemykseen, joka saattaa muuttua esimerkiksi yhteiskunnan muutosten myötä. Rakennus voi olla merkittävä myös ilman ylempiä virallisia määrityksiä.

Perinteisiä tuotantolaitoksia ja työväenkulttuuria pidetään arvossa ja halutaan säilyttää. Nykyään useat vanhat teollisuuskohteet ovat osa kulttuurihistoriaa ja -perintöä. Saattaa kuitenkin kestää vuosikymmeniä ennen kuin teollisuusrakennuksen historiallinen arvo huomioidaan ja todetaan säilyttämisen arvoiseksi. Myös uuden ja sopivan käyttötarkoituksen löytäminen voi olla haastavaa. Esimerkiksi Aaltosen kenkätehtaan toiminnan loputtua tehdasrakennukselle etsittiin ahkerasti uusia käyttötarkoituksia. Rakennuksessa oli monenlaista toimintaa ennen sen muuttamista asuinkäyttöön. Näitä muutoksia tarkastellaan tarkemmin neljännessä luvussa.

Teollisten rakennusten suojelemisen puolesta herättiin suomessa 1970-luvulla Tampereen Tammerkosken kupeessa sijaitsevan Verkatehtaan vaiheikkaan suojelukiistan jälkeen. Kaupungin päättäjät näkivät silloisen Verkatehtaan alueen synkkänä ja suljettuna. Uusissa suunnitelmissa alue näyttäytyi avoimena tilana, jolla olisi suuri liiketaloudellinen arvo. Kiistan tuloksena Verkatehtaan rakennuksia ryhdyttiin purkamaan vuonna 1976. Kaksi alun perinkin suojeltaviksi kaavailtua rakennusta sai jäädä. Värjäämö ja konttorirakennus määrättiin suojeltaviksi ja Tampereen kaupungin omistukseen. (Lähteenmäki 2011, 30.)

2.1 Kulttuuriympäristö

Kulttuuriympäristö on kokonaisuus, joka muodostuu aineettomista ja aineellisista arvoista, kuten rakennetuista ympäristöistä, ihmisten käytänteistä, kulttuurimaisemista, arkeologisesta perinnöstä ja perinnebiotoopeista. Siinä erottuu kulttuurinen kerroksellisuus ja ihmisen sekä luonnon vuorovaikutus. Kulttuuriympäristö muuttuu jatkuvasti. Jokainen sukupolvi jättää oman jälkensä ympäristöön. Kulttuuriympäristöön liittyy yhteiskunnallisia ja kulttuurisia arvoja, joista on kehittynyt yhteisöjen ja ihmisten identiteetin perusta. Näitä ympäristöjä ylläpitäen vahvistetaan alueiden elin- ja vetovoimaa. (Kulttuuriympäristöstrategia 2014, 6; Hanka & Lonkila 2020, 45.)

Edellä mainittujen seikkojen vuoksi kulttuuriympäristö toimii tärkeänä tiedon lähteenä. Ympäristöä lukemalla voidaan ymmärtää paremmin alueella eläneiden ihmisten suhteita, ympäristösuhteita, luonnonvarojen hyödyntämistapoja sekä uskonnollista ja sosiaalista elämää. Säilyttämällä kulttuuriympäristöjä ja niiden tietoarvoa varmistetaan, että myös tulevat sukupolvet voivat tulkita historiaa. (Museovirasto 2013, 20).

Museologinen tutkimus on tärkeä osa prosessia, jossa menneisyydestä valitaan aiheita muistettavaksi. Kulttuuriympäristö lasketaan osaksi suurta eurooppalaista museota museologi Kenneth Hudsonin teorian mukaan. Hudson määrittelee suuren museon olevan ” – – jokainen kaupunki, kylä, maisema, maa ja jopa maanosa – –”, josta jokainen voi löytää omat juurensa ja menneisyytensä tarkkailemalla ympäristön vihjeitä. Ympäri suurta museota on instituutioita, joita kutsutaan

museoiksi. (Hudson 1993, 55.) Hudsonin kuvauksen mukaan jokainen rakennus tai rakennelma ovat osa tätä suurta museota ja jokainen rakennus viestii tietoja kyseisen maan historiasta. Jyväskylän yliopiston museologian määritelmä on ”Museologia (heritologia) on tiede, joka tarkastelee sitä, kuinka yksilö ja yhteisö hahmottaa ja hallitsee ajallista ja alueellista ympäristöään ottamalla haltuunsa menneisyyden ja nykyisyyden todistuskappaleita.” Jyväskylän yliopiston museologian professorin Janne Vilkunan mukaan määritelmä käsittää molemmat aineellisen ja aineettoman kulttuuriympäristön. Museologisessa tutkimuksessa pääpaino on siis kulttuuriperinnössä ja niissä kulttuuriympäristöissä ja muistiprosesseissa, joiden johdosta museot ovat syntyneet. (Vilkuna n.d. 10.)

Kulttuuriympäristö käsitteenä on hyvin monitahoinen ja se kattaa niin kansainväliset sopimukset kuin konkreettiset ihmisen toimintaympäristöt. Kulttuuriympäristön käsite toimi Suomessa aluksi synonyyminä rakennetulle kulttuuriympäristölle. 1990-luvulla aloitettiin kulttuuriympäristöohjelmatyö, jossa tarkoituksena oli kulttuuriperintöön liittyvän tiedon lisääminen ja ympäristön arvojen tiedostaminen maankäytössä ja maankäytön suunnittelussa. Ohjelmassa kulttuuriympäristö määritellään luonnonympäristön vastakohtaksi eli ihmisen muokkaamaksi ympäristöksi. Esimerkiksi maatalousympäristöt, teollisuusympäristöt ja vapaa-ajan ympäristöt. 2000-luvulla kulttuuriympäristö käsitteenä laajeni kattamaan alueelliset virastot. Viranomaisten määritelmien mukaan kulttuuriympäristö on selvityksiin ja tutkimuksiin perustuva arvotettu, maakunnallisesti, valtakunnallisesti tai paikallisesti merkittävä kulttuuriperintökohde. Näitä alueita tunnistamalla ja inventoimalla voidaan edistää kohteiden suojelua esimerkiksi maankäytössä. Kulttuuriympäristöohjelmatyön tuloksena valmistui alueellisia teoksia, jotka on julkaissut ympäristökeskus tai ympäristöministeriö. (Kähkönen 2015; Hanka & Lonkila 2020, 44.)

Kulttuuriympäristön suojelussa tärkeänä lakina toimii maankäyttö- ja rakennuslaki (MRL) sekä tärkeänä asetuksena maankäyttö- ja rakennusasetus (MRA). Maankäyttö- ja rakennuslaki ohjaa maakuntakaavoituksessa tehtävää yleispiirteistä alueidenkäyttöä, jolloin myös merkittävät ympäristöt voidaan turvata. Kaavoja laatiessa otetaan huomioon asukkaiden ja muiden tahojen näkemykset sekä tehdään yhteistyötä eri asiantuntijoiden kanssa. (Kulttuuriympäristö vaikutusten arvioinnissa 2013, 37–39.) Lain ensimmäisen luvun ensimmäisessä pykälässä todetaan, että:

”Tämän lain tavoitteena on järjestää alueiden käyttö ja rakentaminen niin, että siinä luodaan edellytykset hyvälle elinympäristölle sekä edistetään ekologisesti, taloudellisesti, sosiaalisesti ja kulttuurisesti kestävää kehitystä.

Tavoitteena on myös turvata jokaisen osallistumismahdollisuus asioiden valmisteluun, suunnittelun laatu ja vuorovaikutteisuus, asiantuntemuksen monipuolisuus sekä avoin tiedottaminen käsiteltävinä olevissa asioissa.” (Maankäyttö- ja rakennuslaki, 1999).

Tutkimuksessa hyödynnetty DIVE-analyysimenetelmä on suotuisa keino lisätä ymmärrystä kulttuuriympäristön roolista resurssina. Menetelmä luo katsauksen kulttuuriperintöprosessin muodostumiseen kuin myös aineettomien arvojen syntyyn sekä sitä voi soveltaa erityyppisiin kulttuuriympäristön kohteisiin rakennuksista laajempiin kokonaisuuksiin.

Tässä tutkielmassa keskitytään rakennettuun kulttuuriympäristöön eli rakennusperintöön. Rakennettu kulttuuriympäristö koostuu yhdyskuntarakenteista, rakennusten sisä- ja ulkotiloista, pihoista, puistoista sekä rakenteista. Rakenteiksi voidaan katsoa muun muassa kanavat, sillat ja kadut. Käsite tarkoittaa konkreettisesti eri ikäistä rakennettua ympäristöä ja maankäytön sekä rakentamisen historiaa. (Kulttuuriympäristö vaikutusten arvioinnissa 2013, 57.)

Suurin osa Suomen rakennetusta ympäristöstä on rakennettu 1960-luvun jälkeen. Vanhimpia säilyneitä rakennettuja ympäristöjä ovat esimerkiksi kartanolinnat ja niiden ympäristöt, jokilaaksojen kylät ja harmaakivikirkot. Nämä ympäristöt sijaitsevat pääosassa länsirannikolla. Vanhimpia teollisia ympäristöjä ovat rautaruukit kuten Antskog, Fiskars ja Billnäs. (Metsäranta 2010, 9–11; Museovirasto n.d.)

2.2 Teollisuusympäristön arvot ja määrittäminen

Kulttuurista ympäristöä arvioidaan ja määritellään monesta näkökulmasta, mutta sitä ei voi määrittää hyväksi tai huonoksi. Pirkanmaan maakuntamuseo on luokitellut rakennetun ympäristön

kulttuurihistoriallisen arvon vuonna 2005 ilmestyneessä teoksessaan *Elämää kulttuuriympäristössä, opas maanomistajille* kohteen iän, harvinaisuuden, ainutlaatuisuuden, tyyppillisyyden, yhtenäisyyden, monimuotoisuuden, kerroksellisuuden ja säilyneisyyden perusteella. (Kuitunen, Lähdesmäki & Nissinaho 2005, 14–17.) Vanhoja rakennuksia ja teollisuusrakennuksia arvotetaan samanlaisin periaattein. Teollisten kulttuuriympäristöjen arvot huomattiin Suomessa suurilta osin 1970-luvulla Tampereen verkatehtaan suojelukiistan vuoksi. Nykyään osataan myös arvostaa vanhojen rakennusten ja teollisuuskohteiden merkitystä sota-aikana ja sodanjälkeisen Suomen rakennuksessa.

Kulttuuriympäristöillä voi olla esimerkiksi elämyksellisiä arvoja, jotka liittyvät ihmisen identiteetin muodostumiseen tai rakennuksen symboliseen arvoon. Myös arkkitehtoninen ja taiteellinen taso liittyvät elämyksellisiin arvoihin. Hoitamalla kulttuuriympäristöön kuuluvia rakennuksia, infrastruktuuria tai maatalousmaata ylläpidetään kohteiden käyttöarvoa ja vaalitaan perinnetietojen ja -taitojen säilymistä. (Museovirasto 2013, 20.)

Teollisen ympäristön kulttuurihistoriallista merkitystä on pidetty arvossa noin viidenkymmenen vuoden ajan. Esimerkiksi konservointitekniikat, jotka käyvät perinteisen kulttuuriperinnön säilyttämiseen eivät välttämättä sovi teollisen perinnön säilyttämiseen ja näin ollen vaativat innovatiivisia ratkaisuja. Myös lainsäädännölliset asiat vaativat uusia määrittelyjä sopiakseen teollisuusperintöön. Kuten kaikessa kulttuuriperinnössä myös teollisessa perinnössä täytyy ottaa huomioon ympäristölliset, poliittiset, sosiaaliset ja taloudelliset seikat. (Cossons 2012, 8.)

Teollisuusympäristöjä ja niihin liittyvää kulttuuriperintöä tarkasteltaessa merkittäväksi tekijäksi muodostuu yhteisön identiteetti. Teollisuudella on ollut suuri rooli monen kaupungin ja erityisesti Tampereen muotoutumisessa. Monia teollisuuden rakennuksia on valittu säilytettäväksi, koska niiden koetaan olevan osa yhteisön historiaa ja identiteettiä. Kulttuuriympäristöjä ja niiden kerroksellisuutta sekä monimuotoisuutta voidaan turvata ja suojella Suomessa esimerkiksi kuntien maankäytön suunnittelussa ja kaavoituksessa. Joissakin tapauksissa vanhat asemakaavat saattavat olla suojelun tiellä, jolloin kaavoihin on tehtävä muutoksia. Myös viranomaiset päättävät tahollaan kulttuuriympäristöjen suojelusta. Esimerkiksi rakennustutkijat huolehtivat, että kulttuuriympäristöjen arvot ja merkitys huomioidaan maankäytössä ja kavasuunnittelussa sekä elinympäristöissä. Myös

inventoinnit ja rakennushistoriaselvitykset edistävät arvokkaiden alueiden ja rakennetun ympäristön säilyttämistä.

Teollisuusympäristöjen suojele- ja maisemaselvitykset kuuluvat nykyään Museoviraston vakiintuneeseen toimintaan. Suomen lainsäädäntö määrittää teollisuuskohteiden suojelestusta. Esimerkiksi muinaismuistolaki (295/63) voidaan soveltaa vielä 1900-luvulla käytössä olleisiin teollista perintöä edustaviin teollisuuskohteisiin. Muinaismuistolailla on suojeltu savupiippuja ja hiilimiiluja, kanaaleja, patoja, uittorakenteita, kuonavarastoja sekä rautaruukkien masuuneja. Laissa kiinteät muinaisjännökset ovat automaattisesti suojeltuja ilman toimenpiteitä. Muinaismuistolaki on vuodelta 1963 eikä se vastaa nykyisiä olosuhteita ja kaipaa päivitystä. Rakennuksia voidaan suojella lailla rakennusperinnön suojelemisesta (4.6.2010/498). Suojelestusta päättää museovirasto, elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus (ELY-keskus) ja sen vahvistaa ympäristöministeriö. (Immonen, Mäki & Taavitsainen 2018, 28–29.) Lain ensimmäisen luvun kolmannessa pykälässä todetaan suojelelun kohteista seuraavaa:

”Rakennusperinnön säilyttämiseksi voidaan suojella rakennuksia, rakennelmia, rakennusryhmiä tai rakennettuja alueita, joilla on merkitystä rakennushistorian, rakennustaiteen, rakennustekniikan, erityisten ympäristöarvojen tai rakennuksen käytön tai siihen liittyvien tapahtumien kannalta.

Suojelelu voi koskea myös rakennuksen osaa, rakennuksen kiinteää sisustusta taikka muuta rakentamalla tai istuttamalla muodostettua aluetta. Kiinteällä sisustuksella tarkoitetaan ovia, ikkunoita, listoja, tulisijoja, pinnoitteita, teknisiä laitteita, kiintokalusteita tai muuta näihin verrattavaa sisustusta sekä rakennuksen käyttötarkoituksen mukaisia, siihen pysyvästi kiinnitettuja koneita ja laitteita.” (Laki rakennusperinnön suojelemisesta, 2010.)

Kulttuuriympäristöt ovat kuitenkin usein rakennusten ja rakennelmien yhtenäisiä kokonaisuuksia, jolloin esimerkiksi yhden rakennuksen suojeleminen ei välttämättä pelasta rakennukselle merkittävää ympäröivää aluetta. Laajempia kulttuuriympäristön kokonaisuuksia voidaan suojella parhaiten kaavoituksen ja maankäytön avulla sekä Maankäyttö- ja rakennuslailla (MRL).

2.2.1 Teollisuusympäristöt ja identiteetti

Teollista kulttuuriperintöä ja -arkeologiaa puoli vuosisataa tutkinut ja The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage (TICCIH) -järjestön perustaja Sir Neil Cossons määrittelee artikkelissaan ”Why preserve the industrial heritage?” teollisen kulttuuriperinnön monimutkaiseksi yhdistelmäksi ihmisiä, paikkoja, käytänteitä ja prosesseja. Ollakseen jokseenkin uusi tulokas kulttuuriperinnön saralla, teollisella kulttuuriperinnöllä on merkittävä vaikutus ihmisiin. Kulttuuriperintö mielletään usein muinaisjäännöksiksi tai arkeologisiksi löydöksiksi. Sir Neil Cossonsin mukaan tästä syystä on tärkeää täsmentää, miksi myös modernin ajan teollisella kulttuuriperinnöllä on suuri merkitys ja miksi menneisyyden jäännökset ovat tärkeitä elementtejä historiaa selitettäessä. (Cossons 2012, 8.)

1980-luvulla rakennemuutosten aiheuttamat seuraukset yhteiskunnassa vaikuttivat suuresti teollisuusympäristöjen yhteisöihin. Kansantaloudellinen romahdus toi mukanaan muun muassa tehtaiden sulkemisia, joka johti työttömyyteen ja epätietoisuuteen tulevasta. Näihin ympäristöihin kiinnittyy paljon sosiaalisia ja taloudellisia merkityksiä sekä muistoja. Koko yhteisön identiteetti saattaa olla muodostunut teollisuuden myötä ja näin ollen teollisuusperintöön liittyvät kysymykset voivat herättää paljon tunteita siellä asuneissa ihmisissä. Paikallinen identiteetti voi olla yhteydessä tiettyyn yritykseen, yhteisöön, teollisuuden tuotteeseen tai ammattitaitoon. Myös teknologiset tai tieteelliset arvot rakentamisen historiassa voivat kohdistua olennaisesti tiettyyn teolliseen ympäristöön. Kaikki nämä teollisuuden arvot sisältävät aineettomia arvoja, jotka säilyvät ihmisten käytänteissä ja tottumuksissa. Kulttuuriperintöä määriteltäessä on hyvä muistaa, että teollisuusympäristöt olivat joskus arkisia työpaikkoja koneistoinen. (Cossons 2012, 7–9.)

Yhteiskuntatieteiden tohtori Simo Häyrynen Itä-Suomen yliopistosta on tutkinut Outokummun kaivosyhteisön kulttuurista muutosta teollisesta jälkiteolliseksi yhdyskunnaksi teoksessaan *Kulttuuri jää, Outokumpu kaivosteollisuuden jälkeen* (2010). Teoksessa käsitellään laajasti paikkakuntalaisten identiteettiä entisenä kaivosyhteisönä. Esimerkiksi kollektiivisen identiteetin kerrotaan olevan ” – – talouden ja poliittisten valtasuhteiden ohella yhteisöllisen järjestäytymisen keskeinen elementti.” Jäsenet kokevat yhteenkuuluvuutta ja luottamusta, jolloin voidaan luoda rajat ja säännöt yhteisön

sisällä. Kollektiivisen identiteetin rakentumiseen liittyy vahvasti yhteisön erityislaatuisuuden korostaminen ja toisaalta yhteisön sisällä vallitsevan samankaltaisuuden esille tuominen. Paikallinen identiteetti on kollektiivisen identiteetin muoto. Paikallinen identiteetti ilmenee esimerkiksi paikkaan sidonnaisissa yhteisön kokoontumisissa ja yhteisöstä sekä sen toiminnasta kertovissa lehti- ja historiajutuissa. (Häyrynen 2010, 30–32.)

Häyrysen mukaan modernisoitumisen aiheuttama paikan muuttuminen tai jopa murentuminen ei vaikuta yhteisön kollektiivisten kokemusten merkitykseen. Paikka on usein yksilön identiteetin merkittävin tekijä, varsinkin yhteen toimialaan perustuvissa yhdyskunnissa. On kuitenkin muistettava, että jälkimodernissa yhteiskunnassa paikallinen identiteetti voi muodostua eri tavalla kuin hierarkkisessa, tehtaan ympärille kytkeytyneessä yhteiskunnassa. (Häyrynen 2010, 33.)

1800-luvulla monet tehtaat muodostivat tiiviitä yhteisöjä, joissa työnantaja hallitsi työläisten elämää isolta osalta. Tehdas huolehti elämän välttämättömyyksistä, jolloin työntekijä oli riippuvainen työnantajastaan. Esimerkiksi Tampereella tehtaat perustivat sairaalan, kirkon, asuntoja, kouluja, pankin ja seuroja sekä yhteisöjä. Tällä tavoin ihmiset sopeutettiin myös tehdasmaailmaan. Kyseisellä patriarkalisella vallankäytöllä oli pitkä perinne ja laki. (Haapala 1986, 60–62.) Myös pienelle kaivospaikkakunnalle saattoi muodostua tiivis ja yhtenäinen yhteisö 1900-luvulla. Näissä yhteisöissä kiinnittyminen yhteen teollisuudenlaitokseen kehittää vahvan pohjan koko yhteisön elinkaarelle myös jälkiteollisena aikana. Tämä voi myös johtaa leimautumiseen, jolloin yhteisö määritellään ulkopuolisten silmissä tietyn tuotannon myötä. Leima voi säilyä tuotannon loppumisen jälkeenkin. Joillekin yhdyskunnille leimaantuminen on voinut olla positiivinen asia ja toisille taas yhteisöllinen rasite. (Häyrynen 2010, 19.)

Voidaan siis sanoa, että teollisuuslaitosten ympärille muodostuneet yhteisöt poikkeavat toisistaan esimerkiksi pienellä paikkakunnalla ja kaupungin keskuksessa. Paikallinen muutos tuotannollisesta jälkituotannolliseen yhteiskuntaan riippuu yhteiskunnan tietoisesta uudelleenmuokkaamisesta. On myös mahdollista, että yhteisö häviää paikkakunnalta täysin, jolloin jäljelle jäävät vain muistot ja arkistot. (Häyrynen 2010, 15.)

Yksilöt, yhteisöt ja instituutioissa vaikuttavat ihmiset tekevät valintaprosessin, jossa jokin menneisyyden asia tuotetaan kulttuuriperinnöksi. Tätä valintaprosessia kutsutaan kulttuuriperintöprosessiksi. (Sivula 2017, 10.) Anna Sivula on jakanut kulttuuriperintöprosessin kolmeen sitä ylläpitävään teemaan. Monumentalisoivassa identiteettityössä kulttuuriperintöyhteisö tulkitsee menneisyyden jälkeä yhteisen eli jaetun historiansa kautta ja näin perustelee sen symbolista merkitystä. Jaettua historiaa voi olla esimerkiksi tietyn yrityksen historiikki tai erilaiset teokset liittyen yrityksen henkilökuntaan ja työntekijöihin. Nämä teokset vahvistavat monumentalisoivaa identiteettityötä ja yhteisön paikallista merkitystä. Omaksuvassa identiteettityössä korostuu yhteisön oikeus pitää menneisyyden jälkeä omana historianaan, rippumatta siitä kenelle kohde juridisesti kuuluu. Tärkeää on yhteisön yhteiset kokemukset ja historia, jotka kumpuavat tietystä menneisyyden symbolista. Historioivassa identiteettityössä yksilön ymmärrys osana yhteisön katkeamatonta kokonaisuutta kasvaa. Tämän identiteettityön seurauksena kehittyy historiatietoinen yksilö. (Sivula 2017, 12–15.) Voidaan siis sanoa, että kulttuuriperintöprosessi elää siitä ammentavien ihmisten kautta ja saattaa myös muuttua sukupolvien myötä. Prosessiin liittyy kuitenkin aina hankaluuksia määrittää, että kenen perintö on tärkeää tai arvokasta. Tässäkin suhteessa esimerkiksi museologinen tutkimus edesauttaa aineellisten ja aineettomien perintöjen tunnistamista.

Anna Sivula on valottanut artikkelissaan *Menetetyn järven jäljillä, historia osana paikallista kulttuuriperintöprosessia* (2010) kulttuuriperintöprosessiin liittyviä käänköpuolia. Esimerkiksi tietyissä tapauksissa suojeltavaa perintöä on jo niin paljon, että se on vaikuttanut ihmisten asumiseen kaupungeissa. Suojelupäätökset estävät rakennukseen tehtäviä muutoksia tai arvokkaan maiseman muuttamista esimerkiksi uudella sillalla tai tiellä. Muun muassa Saksassa asiantuntijoiden tekemät määritelmät suojeltavasta kulttuuriperinnöstä ovat epämääräisiä, joka on vaikuttanut negatiivisesti hallinnon uskottavuuteen. (Sivula 2010, 23.)

Teollisuus ja tehtaat olivat 1800-luvun lopulta lähtien keskeisesti kuvattuna esitellessä yhteiskuntaa. Teollisuuteen liittyvä teknologia tarkoitti uuden aikakauden alkua ja siihen liittyvällä kuvastolla vahvistettiin kansakunnan identiteettiä. Esimerkiksi monet paikkakuntakortit esittelevät alueen teollisuutta. Teollisen kulttuuriperinnön avulla vahvistetaan yksilön tai yhteisön temporaalista eli ajallisuuden liittyvää itseymmärrystä jälkiteollisessa yhteiskunnassa. (Sivula 2017, 16–17.)

Rakennus voi olla paikallisesti hyvin merkittävä, vaikka se ei olisi merkitty arvokkaaksi valtakunnallisesti. Nykyään vanhan rakennuskannan säilyttäminen nähdään tärkeämpänä kuin esimerkiksi 1960-luvulla. Vanha ja uusi yhdessä voidaan luokitella toisiaan rikastuttaviksi tekijöiksi. (Kuitunen, Lähdesmäki & Nissinaho 2005, 21–23.) Rakennetussa kulttuuriympäristössä on kiinni energiaa ja pääomaa, joten niiden hoidolla on merkitystä. Hyvin hoidettuna kulttuuriympäristön arvo ja arvostus nousevat. Myös ihmisten omat arvot ja identiteetti kiinnittyvät asuinpaikkoihin. Mitä merkityksellisempi paikka on kyseessä sitä innokkaammin ihmiset osallistuvat sen hoitoon. Tutut ja pysyvät piirteet vahvistavat paikallista identiteettiä. (Kuitunen, Lähdesmäki & Nissinaho 2005, 28.)

2.3 Teollisuusrakennuksen uusi käyttö

Yhteiskunnan rakennemuutosten ja globalisaation vuoksi 1980-luvulla useita teollisuusrakennuksia ja -alueita jäi tyhjilleen lyhyessä ajassa. Nykyään teollisuusympäristöt nähdään kulttuurihistoriallisena pääomana. Tyhjilleen jääneet ja vanhat rakennukset tarjoavat kokeilemattomia ja ainutlaatuisia mahdollisuuksia uudelleenkäytölle ja yhdyskuntasuunnittelulle. Vanhojen rakennusten uudelleenkäytöllä voidaan luoda persoonallisia ja monipuolisia ympäristöjä. (Härö & Koskinen, 1999. 149.)

Tällaisia onnistuneita esimerkkejä löytyy Suomesta teollisuuskaupungeista ja taajamista. Tampereella jo pelkästään asunnoiksi muutettuja teollisuuden rakennuksia löytyy esimerkiksi trikootehdas Pyynikiltä, sukatehdas Pyynikiltä, tulitikkutehdas Santalahdesta ja kenkätehdas Brander Tamme-last. Teollisuuden käytöstä vapautuneita rakennuksia käytetään paljon kulttuurisina tiloina, keskuksina ja tapahtumapaikkoina. Kulttuurinen kulutus on nykyään vahvasti assosioituna entisiin tuotantolaitoksiin ja niiden nimiin. Esimerkiksi konepaja, kaapelitehdas ja verkatehdas saattavat tuoda vahvemmin mieleen kulttuurisen elämyksen kuin rakennuksen alkuperäisen merkityksen. Myös muita tuotannostaan luopuneita, nykyään kulttuurintuotannon tiloja ovat muun muassa telakka, korjaamo, tullikamari ja pakkahuone.

Teollisuusrakennuksen uusiokäytössä ja erityisesti asuinkäyttöön muuttamisessa on myös haasteita kohdistuen rakennuksen rakennusvaiheessa käytettyihin, nykyään myrkyllisiksi luokiteltuihin

aineisiin. Tehtaassa on myös saatettu käyttää tuotantovaiheessa kemikaaleja, jotka ovat imeytyneet rakenteisiin tai maastoon. Kemikaalit voivat ilmetä sisäilmaongelmina. Esimerkiksi Pyykin sukatehtaan laajassa muutostyössä kemikaali- ja öljyvauriot rakenteissa ja maaperässä kasvattivat kokonaiskustannuksia huomattavasti. Rakennuksen sisätilat jouduttiin uusimaan kokonaan. (Rakentaminen & kiinteistöt, 2018).

Teollisuusrakennuksen sijainnilla on paljon merkitystä sen uusiokäytölle. Keskellä kaupunkia oleva tehdasrakennus saa uuden käytön maaseudulla sijaitsevaa herkemmin. Myös rakennuksen kunto ja vauriot määrittävät sen tulevaisuuden. Teollisuudesta tyhjilleen jääneitä rakennuksia on monenlaisia ja jokainen tuo omintakeiset haasteensa uudelleenkäytön suunnittelussa. Rakennusten uusiokäytön mahdollisuuksia käsitellään ympäristöministeriön julkaisussa *Tyhjät Tilat – näkökulmia ja keinoja olemassa olevan rakennuskannan uusiokäyttöön* (2014). Raportissa tutkittiin tyhjentyneiden tilojen ja rakennusten uusiokäytön mahdollisuuksia ja haasteita. Hella Hernbergin kokoamassa raportissa tiivistyy ajatus, että rakennuksen säilyminen voidaan taata sen käytöllä. Voidaan myös sanoa, että kestävin talo on rakentamaton talo. Nykyään arvostetaan 1900-luvun alun rakennuksia, joka osaltaan vaikuttaa olennaisesti niiden säilymiseen ja uudistamiseen. Rakennusten uudistamisessa tarvitaan muutostilanteisiin perehtynyttä asiantuntijuutta. Vanhojen kiinteistöjen ja rakennettujen ympäristöjen arvo lasketaan niiden nerokkaassa ja sujuvassa uusiokäytössä. Tärkeää on esimerkiksi se, kuinka rakennuksen alkuperäinen tai olemassa oleva piirre huomioidaan ja hyödynnetään. Kun rakennus sopeutuu ajan tuomiin muutoksiin, se myös säilyy parhaiten. (Hernberg 2014, 27.)

Rakennusten uudiskäytössä puhutaan resurssiviisaudesta, jossa on olennaista tilojen tarvekartoitus ja monipuolinen käyttö. Tavoitteena on mahdollisimman pitkään säilyvä rakennus. Jo olemassa oleva rakennus alkuperäisessä muodossaan kuluttaa vähemmän energiaa kuin vanhan purkaminen ja uuden rakentaminen. Esimerkiksi nykyisissä entistä energiatehokkaammissa toimistorakennuksissa suurin osuus päästöistä syntyy rakennusvaiheessa, jolloin kuluu vuosia ennen kuin hiilijalanjälki on maksettu takaisin rakennuksen käytön aikana. Kyseinen rakennus ei välttämättä täytä vuosien päästä enää alkuperäistä tarkoitustaan. Rakennusten käyttötarpeet muuttuvat yhteiskunnan muutosten mukana. Usein rakennusten tarpeet muuttuvat nopeastikin, jolloin tyhjiä mutta

käyttökelpoisia tiloja syntyy. Rakennus saattaa olla toiminnan loputtua tyhjiillään useita vuosia ennen uutta käyttötarkoitusta. Tällöin tiloja voidaan hyödyntää tilapäiskäyttöön. (Hernberg 2014, 26.)

Uusiokäyttö luo kuitenkin myös monenlaisia haasteita rakennuksen energiatehokkuuteen. Autenttiset pinnat ja fasadit saattavat muuttua uusien lämmitysjärjestelmien myötä. Esimerkiksi vanhojen ikkunoiden ja ovien vaihto uusiin ja energiaa säästäviin muuttaa rakennuksen yleisilmettä. Vanhoissa teollisuusrakennuksissa on myös laajalti erilaista teknistä laitteistoa ja koneistoa, jotka ovat osa rakennuksen alkuperäistä pohjapiirrosta ja suunnitelmaa. Nämä poistetaan usein ensimmäisenä, jotta rakennuksen arkkitehtoninen muoto voidaan käytön nimissä säilyttää. Lisäksi rakennuksilta saatetaan vaatia sopeutumiskykyä ympäristön muutoksiin ja nopeasti vaihtuviin käyttötarkoituksiin. (Linnanmäki 2011, 41; Hernberg 2013.) Tietoisuus teollisuusperinnöstä on uusi ilmiö, jolloin historiallisten rakennusten säilyttämiseen tarkoitettut konservointi- ja restaurointiperiaatteet eivät välttämättä käy teollisen rakennuksen säilyttämiseen.

Liian usein teolliset rakennukset nähdään kaupunkien kehittymisen esteenä. Vaikka tällaiset alueet voisivat tuoda aivan uudenlaista rikkautta kaupungin maisemaan ja oikein käytettynä nostaa jopa alueen arvoa ja historiatietoisuutta. Usein rakennusten uusiokäyttömahdollisuuksiin vaikuttaa taloudelliset seikat. Myös rakennuksen käyttötarkoituksen muuttamiseen kuuluvat asemakaavan uudistukset vievät aikaa muun muassa ympäristöön liittyvien vaikutusten vuoksi.

Tampereella käynnistettiin 1980-luvulla kaupungin ja teknillisen korkeakoulun arkkitehtuuriosaston kanssa yhteistyössä hanke, jossa kehitettiin uusia käyttösuunnitelmia tyhjentyneille tehdasrakennuksille. Projektin rahoittajina toimivat ympäristöministeriö, asuntohallitus ja Tampereen kaupunki. Tyhjentyneitä tehdasrakennuksia oli 1990-luvulla jo ympäri maata ja niiden uutta käyttöä varten etsittiin monenlaisia vaihtoehtoja eri asiantuntijoiden kesken. Uuden ongelman edessä ei ollut yhtä varmaa ja hyväksi todettua tapaa hyödyntää tyhjiä rakennuksia. Tutkimuksessa vanhat teollisuusrakennukset nähtiin olevan merkityksellisiä historiallisesti, kaupunkikuvallisesti ja arkkitehtonisesti, jonka vuoksi niitä ei tulisi purkaa. Rakennukset todettiin myös olevan joustavia uudelleenkäyttömahdollisuuksiltaan. Koekohteet, joihin suunniteltiin uudelleenkäyttöä, olivat Finlaysonin tehdasalue, Lapinniemen kehräämörakennus ja Aaltosen kenkätehdas. Tutkimuksen tavoitteena oli

kehittää teollisuustilojen uudelleenkäyttöä edistävä arviointijärjestelmä, jota voisi soveltaa muualakin ja samalla lähestyä tyhjilleen jääneiden rakennusten ongelmaa. (Niemi & Nurmi 1989, 1,9.)

Aaltosen kenkätehtaan uutta käyttöä suunnitteli vuonna 1987 Timo Heikkilä diplomityössään *Teollisuusrakennusten uusi käyttö – Aaltosen vanha kenkätehdas*. Työssä korostuu rakennuksen hyvä kunto ja merkittävyys rakennushistoriallisesti. Pääjulkisivun todetaan olevan edustuksellinen ja sopeva esimerkiksi hotellille tai pääkonttorirakennukselle. Heikkilä tuo esille uudelleenkäytön ongelmallisuuden tilojenmuodostuksen ja erityisesti suurten ikkunoiden sopeuttamisen vuoksi ja ehdottaa rakennukselle useampia käyttötarkoituksia samanaikaisesti kuitenkin niin, että julkisivu säilyisi koskemattomana. Heikkilä painottaa myös sisätilojen muodostuksen säilymistä sopusointuisena. Asuntovaihtoehdossa Heikkilä on suunnitellut kellarikerrokseen muun muassa allasosaston ja varastotilaa. Tehtaan johtajan entiset työhuoneet säilyisivät entisellään ja sisäpiha katettaisiin valokatteella. Asunnot olisivat pääasiassa yksiöitä tai kaksikerroksisia kaksioita. Nykyisessä rakennuksessa toteutettu sisäpihan puolella kulkeva käytävä on Heikkilän suunnitelmissa suunniteltu samalla tavalla. Asuinkäytön todetaan olevan epäedullinen vaihtoehto rakennuksen vahvan ja arvokkaan vaikutelman vuoksi. Loppupäätelmänä Heikkilä toteaa toimistohotellin olevan paras vaihtoehto uudelleenkäytölle, koska tällöin tiloja käytettäisiin rakennuksen ehdoilla. Heikkilän parhaaksi valitsema ehdotus ei toteutunut tässä tapauksessa ja Aaltosen kenkätehtaaseen rakennettiin asuntoja 1990-luvulla. (Heikkilä 1987, 15–22.)

3 AIKAISEMPI TUTKIMUS, AINEISTO JA MENETELMÄT

Tutkielmassa selvitetään Tammelassa sijaitsevan Aaltosen entisen kenkätehtaan arvojen muodostumista paikallisella tasolla. Tehdasrakennus muodostaa yhtenäisen suljetun korttelin keskeisellä paikalla Tammelan kaupunginosassa. Arvojen määrittämisessä huomioidaan rakennuksen muutokset, uudelleenkäytön vaikutukset ja täydennysrakentaminen. Tutkimusaineiston kokoamisen ja jäsentämisen perustana toimii DIVE-kulttuuriympäristön analyysimenetelmä. Lähteet on kerätty kyseisen menetelmän kolmeen ensimmäiseen analyysikohtaan pohjautuen ja niitä tukien. Kyseistä menetelmää käsitellään tarkemmin luvussa 3.2.1. Tutkielman keskeisen aineiston muodostavat selvitykset ja dokumentit, rakennus- ja muutospiirustukset, valokuvat, asemakartat, viitesuunnitelmat ja kuvaukset Tammelasta. Tammelan Aaltosen tehtaan lähiympäristöstä tuotettua aineistoa analysoidaan rakennuksen merkityksellisyyden muodostumisessa. Tässä osiossa kootaan yhteen aikaisempaa tutkimusta, tutkimusmenetelmiä ja keskeisimpiä lähteitä.

3.1 Aikaisempi tutkimus

Ruotsi oli jo 1960-luvulta lähtien teollisen kulttuuriperinnön tutkimuksen kärjessä. Suomessa otettiin käyttöön Ruotsista tulleet termit koskien teollista kulttuuriperintöä. Aluksi käytettiin sanoja *teollisuusperinne* tai *teollisuusperintö*, mutta oli epäselvää mitä nämä termit pitivät sisällään. *Teollinen kulttuuriperintö* vakiintui yleisterminä suomalaiseen tutkimukseen 1990-luvulla, kattaen aineellisen

ja aineettoman teollisen perinnön. Englanninkielinen vastine sille on *industrial heritage*. (Sivula 2017, 19).

Suomessa merkittävänä teollisuuskohteiden inventoijana ja tutkijana on toiminut Lauri Putkonen. 1980-luvulla ilmestyi Putkosen teos *kulttuurihistoriallisesti arvokkaat teollisuusympäristöt*, johon on listattu valtakunnallisesti merkittävät teollisuuskohteet. Elias Härö on puolestaan inventoinut 1970-luvulla ruukkeja ja laatinut niistä rakennusperintöselvityksen Museovirastolle sekä kirjoittanut artikkeleita koskien teollisuusympäristöjä. Suomessa toimii 1980-luvulla perustettu Teollisuusperintöseura Ry, joka pyrkii muun muassa edistämään teollisen kulttuuriperinnön tutkimusta ja dokumentointia. Teollisuusperintöseura ry edustaa suomea Kansainvälisessä teollisuusperintöjärjestössä (TICCIH). (Teollisuusperintöseura ry 2013.) Kansainvälinen teollisuusperintöjärjestö TICCIH – The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage toimii edistääkseen kansainvälistä yhteistyötä teollisen perinnön säilyttämisessä, konservoinnissa, tutkimuksessa, dokumentoinnissa ja koulutuksessa. (Ticcih 2021.)

Teollisuusalueiden uudelleenkäyttöä ovat tutkineet muun muassa Maija Valonen pro gradussaan *Kulttuurihistoriallisesti merkittävän teollisuusympäristön uudelleenkäyttö – kulttuurihistoriallisten arvojen selvittäminen, Kankaan paperitehdas* (2011), jossa perehdytään arvottamisen ja suojelun lainsäädäntöön merkittävässä teollisuusympäristössä. Timo Heikkilä on tutkinut Aaltosen kenkätehtaan uusiokäyttöön mahdollistavia vaihtoehtoja vuonna 1987 valmistuneessa diplomityössä *Teollisuusrakennusten uusi käyttö – Aaltosen vanha kenkätehdas*.

Tutkimuksessa hyödynnettyä kulttuuriympäristön analysointiin kehitettyä DIVE-menetelmää on käytetty esimerkiksi Tiina Helttusen pro gradussa *Suomussalmen kirkonkylän koulun alueen rakennushistoriallisia vaiheita, Rakennetun kulttuuriympäristön analyysi DIVE-menetelmällä* (2016). Anna Patajoki on vertaillut pro gradussaan *Kerroksellinen kulttuuriympäristö: Ala-Vahteri ja Haara-aho Isojärven kansallispuistossa* (2019) DIVE-menetelmää ja Metsähallituksen arvotusavainta kulttuuriympäristön arvottamisessa. Dive-menetelmää on myös sovellettu yhtenä osana Antti Nymanin Diplomityössä *Tammelantori kehittyvän kaupunkirakenteen keskellä* (2015). Diplomityössä keskitytään rakennetun kaupunkitilan analysointiin ja Tammelantorin kehittämiseen.

3.2 Tutkimusmenetelmät ja aineisto

Maisterintutkielma on laadullinen tapaustutkimus, jossa hyödynnetään Dive-kulttuuriympäristön analyysimenetelmää. Laadullisen tutkimuksen tiedon päämääränä on tuottaa tietoa, jonka avulla ymmärretään ympäristön merkityksiä paremmin. Tutkielman tarkoituksena on löytää merkityksellisiä aihepiirejä Aaltosen kenkätehtaan rakennukseen liittyvässä historiallisessa kerroksellisuudessa. Tapaustutkimus keskittyy yksittäiseen kohteeseen, jolla on merkittävä sijainti myös Tammelan historian näkökulmasta.

Tutkielmassa on yhdistelty erilaisia aineistoja mahdollisimman kattavan tulkinnan saavuttamiseksi. Lähteet koostuvat Tampereen Tammelan historiasta kertovasta aineistosta, Tammelan aluetta koskevista selvityksistä, raporteista, asemakaavoista, arkistoista löytyneistä dokumenteista ja suunnitelmista sekä Aaltosen kenkätehtaan rakennuspiirustuksista ja muutospiirustuksista. Valokuvat voimistavat kirjallisen aineiston tuottamaa kuvaa menneisyydestä ja niiden avulla nykyisyyttä verrattiin menneeseen. Kokonaiskuvan saavuttamiseksi tutkimuksessa hyödynnettiin Tampereen Tammelalaiset -yhdistyksen julkaisemaa kirjallisuutta Tammelan historiasta asukkaiden näkökulmasta sekä asumisesta kenkätehtaiden ympäröimässä kaupunginosassa. Aaltosen kenkätehdasta havainnoitiin Dive-menetelmään pohjautuen, keskittymällä rakennuksen nykytilaan samalla peilaten historiallisiin konteksteihin.

Havainnoinnin myötä rakennus ja sen pohja avautui tarkemmin. Muutoksen jälkeisiä valokuvia sisätiloista löytyi vähän, eikä niiden perusteella pystynyt muodostamaan kunnollista yhteyttä rakennuksen nykytilaan. Havainnoinnin tukena tutustuttiin historiallisten lähteiden valossa tehtaan menneisiin tapahtumiin ja arkistomateriaalien perusteella rakennuksessa tapahtuneisiin muutoksiin. Suurimpana muutoksena rakennuksessa on tapahtunut 1990-luvun asuntorakentaminen. Havainnoinnin yhteydessä hahmotettiin, miten asunnot on sijoitettu vanhoihin korkeisiin tehdashalleihin ja miten rakennuksen isot ikkunat on huomioitu muutostyössä. Lisäksi huomioitiin, minkälaisina tehtaanjohtajan työhuoneet ovat säilyneet ja mitä tehtaan aikaista on mahdollisesti jäljellä. Myös Aaltosen tehtaan lähiympäristöä havainnoitiin ja alueen täydennysrakentamissuunnitelmien pohjalta kiinnitettiin huomiota rakentamisen mahdollisiin vaikutuksiin.

Selvityksistä, suunnitelmista ja valokuvista saatua tietoa jäsennettiin hyödyntämällä aika ja tila -matriisia, jolla luodaan katsaus kohteen historialliseen kehitykseen ja ympäristön muutoksiin. Havainnoinnin yhteydessä arvioitiin paikan luettavuutta vanhojen valokuvien, historiallisen materiaalin ja ympäristön rakennuskannan iän perusteella. Tietopohjan avulla voidaan arvioida kulttuuriperinnön piirteitä ja alueen muodostumista ajan saatossa. Matriisi selkeyttää kohteen historiallisten kerrosten ja nykyisyyden välisiä yhteyksiä. (Museovirasto 2013, 38.)

Kootusti voidaan todeta, että tutkimusmenetelmänä sovelletun Dive-kulttuuriympäristön analyysimenetelmän avulla huomio kohdistetaan niihin tekijöihin, jotka ovat muovanneet tänä päivänä esiintyvää maisemaa. Menetelmän avulla jäsennetään ja havainnollistetaan saatavilla olevaa historiallista aineistoa ja peilataan niitä nykypäivänä nähtävään kerroksellisuuteen.

3.2.1 DIVE - kulttuuriympäristön analyysimenetelmä

DIVE-analyysimenetelmä on osa pohjoismaista Communicating Heritage in Urban Development Processes (CoHerit) -hanketta. Suomesta hankkeessa on ollut mukana Museovirasto. DIVE on kulttuuriympäristön analyysi, jonka avulla arvioidaan ja inventoidaan kulttuuriympäristöjä. Menetelmää käytetään muun muassa rakennetun kulttuuriympäristön ja maankäytön suunnittelun tukena. Kulttuuriperintö nähdään kokonaisuudessaan toiminnallisena ja laadullisena voimavarana. Menetelmää voivat hyödyntää esimerkiksi kaavoittajat, suunnittelijat ja kulttuuriperinnön parissa toimivat yksityiset sekä julkiset tahot. DIVE antaa työkalut tiedon hankintaan, käsittelyyn ja jäsentämiseen. Joustavuutensa vuoksi menetelmässä ei ole yhtä tiettyä oikeaa tapaa toimia. (Museovirasto 2013, 3, 5.)

Yksi tärkeimmistä DIVE-menetelmän osista on historiallisten kontekstien selvittäminen. Niiden avulla maiseman tilalliset ja ajalliset yhteydet aukeavat. Esimerkiksi jokaiseen historialliseen tapahtumaan liittyvä jälki on kytköksissä alueella vallinneisiin yhteiskunnallisiin, kulttuurisiin ja ympäristöllisiin konteksteihin. (Museovirasto 2013, 15.)

DIVE muodostuu nimensä mukaisesti neljästä vaiheesta, joissa ”sukelletaan” syvemmälle kohteeseen. Kuvaileva (Describe), tulkitseva (Interpret), arvottava (Valuate) ja toteuttava (Enable) työvaihe

toimivat arkeologiassa ja maisemansuunnittelussa käytettävien toimintatapojen mukaan. Jotkin työvaiheista ovat päällekkäisiä ja tukevat toisiaan. Kahta vaihetta voi esimerkiksi työstää samanaikaisesti. (Museovirasto 2013, 3.)

Ensimmäisessä eli kuvailevassa vaiheessa selvitetään kohteen nykytilan perusteella sen historiallisia kerrostumia ja ominaispiirteitä. Millä tavoin ihminen ja luonto ovat vaikuttaneet kulttuuriympäristöön ja sen kehitykseen. Tätä vaihetta varten voidaan kerätä tietoa esimerkiksi kartoista, piirroksista, valokuvista, historiaan viittaavista paikannimistä, inventoinneista, rekistereistä, paikallishistorioista tai haastatteluista. (Museovirasto 2013, 8.)

Toisessa eli tulkitsevassa vaiheessa syvennyttään ensimmäisen vaiheen tuloksiin. Selvitetään mitkä ajanjaksot ovat olleet merkityksellisiä yhteiskunnassa tai yhteisössä. Tarkastellaan miten nämä merkitykselliset tapahtumat tai jaksot ilmenevät kohteessa nykyisessä muodossaan ja miten ne ovat säilyneet. Nostetaan esiin merkityksellisimmät ominaispiirteet ja niiden historiallinen luettavuus. (Museovirasto 2013, 9.)

Kolmannessa eli arvottavassa vaiheessa selvitetään kohteen kulttuuriperintöarvot ja kehittämisen mahdollisuudet sekä ymmärretään näiden piirteiden muutoksensietokyky ja haavoittuvuus. (Museovirasto 2013, 10).

Neljännessä eli toteuttavassa työvaiheessa laaditaan kehittämissuunnitelmia ja kulttuuriperintöarvoja säilyttäviä strategioita sekä ehdotuksia. Suositukset ovat sidoksissa kohteen laajuuteen ja työlle asetettuihin tavoitteisiin. Tärkeää on huomioida kulttuuriympäristön erityispiirteet ja mahdollisuudet niiden kehittämiseksi sekä vaalimiselle. (Museovirasto 2013, 11.) Dive-menetelmän neljäs vaihe puuttuu tutkimuksesta työn rajauksen takia. Korona-pandemian vuoksi haastattelut eivät olisi olleet mahdollisia, joka on merkittävä osa viimeistä vaihetta.

Dive-menetelmässä kulttuuriympäristö nähdään tietopankkina, josta pystytään lukemaan alueella vaikuttaneiden ihmisten suhteesta luontoon, ympäristöön ja elinkeinoelämään. Näiden arvojen säilyminen takaa tulevien sukupolvien mahdollisuudet tulkita ja ymmärtää omaa historiaansa. Kyseisessä menetelmässä on myös tärkeää tunnistaa kulttuuriympäristöjen vaiheet ja niihin kohdistuvat

muutospaineet. Kulttuuriperintöarvot saattavat heiketä ja muuttua jos ympäristön sietokyky ylittyy.
(Museovirasto 2013, 20–21.)

4 KENKÄTEHTAASTA ASUNNOKSI

Neljännessä luvussa tarkastellaan Tammelaa ja Aaltosen kenkätehdasta nykypäivänä peilaten samalla alueen teolliseen historiaan. Osiossa hyödynnetään DIVE-analyysimenetelmän ensimmäistä eli kuvailevaa vaihetta, jossa painotetaan historiaa ja sen merkitystä alueelle nykypäivänä. Rakennuksen muutoksia kuvataan julkisivusta sisätiloihin. Tehtaan lähiympäristön muutoksia ja historiallisia merkitysisältöjä tarkastellaan luvussa 4.2.1. Maailmansodat ja sisällissota ovat olleet Aaltosen kenkätehtaalla ja sen ympäristössä läsnä muun muassa armeijan tarviketuotannon ja vuonna 1918 Tammelan kaupunginosan tuhoutumisen vuoksi. Nykyään teollisuuslaitosten merkitys sodan aikana tiedostetaan ja sille annetaan arvoa, se on myös osa kulttuuriperintöprosessia. Historia näkyy edelleen elinympäristössämme erilaisina menneisyyden jälkinä. Jäljet voivat olla selkeitä, peittyneinä ajan tuomaan kerroksellisuuteen tai olla kokonaan näkymättömissä. Aaltosen tehtaan muutoksista on poimittu tutkimuksen ja rajauksen kannalta merkittävimmät.

4.1 Aaltosen tehdas ja kenkäteollisuus

Kenkätehtailija Emil Aaltonen (1869–1949) perusti Tampereelle vuonna 1905 Tampereen Kenkätehtaan Hattulan Jalintehtaan palon jälkeen. Aaltonen siirsi tehtaansa ja koneistonsa vanhan keppitehtaan tiloihin Tammelaan osoitteeseen Kyllikinkatu 19. Kenkäteollisuus oli 1900-luvun alussa uusi toimiala Tampereella ja Aaltosen tehdas kuului alansa ensimmäisiin. Nopeasti kasvava yritys tarvitsi suuremmat tilat ja vuonna 1909 Aaltonen osti vieressä sijaitsevan entisen tapettitehtaan tontin,

jossa hän myös asui kahden tyttärensä kanssa (kuva 1). Tontille rakentui myöhemmin tiilinen tehdasrakennus. Tehdas valmistui Tampereen Tammelan kaupunginosaan neljässä vaiheessa vuosina 1913–1927 täyttäen koko korttelin. Rakentamisen väliin mahtui esimerkiksi nimenvaihdos Tampereen kenkätehtaasta Aaltosen kenkätehdas Oy:ksi vuonna 1917 sekä kansalais sodaksi kutsuttu sisällissota seuraavana vuonna 1918. Toiminta tehtaassa lopetettiin pikaisesti sodan alettua muun muassa siitä syystä, että monet työntekijät olivat osallisina punakaartissa. Kenkätehdas otettiin kansanvaltuuskunnan hallintaan sotatarviketuotannon vuoksi. Myös tehtaan johtoa ja konttorihenkilökuntaa vangittiin, lukuun ottamatta Emil Aaltosta. Vaikka huomattava osa Tammelaa tuhoutui sodassa, itse tehdasrakennus vaurioitui vain vähäisesti ja töitä pystyttiin jatkamaan nopeasti sodan jälkeen. Työntekijöistä oli kuitenkin pulaa, kun osa miestyöntekijöistä oli sijoitettuna Kalevankankaan vankileirille. (Törmä 2008, 11; Haapala 1986, 316.)

Kuva 1. E.A. Bergius. 1911–1915. Kenkätehtaan tontti. (Tampereen museot)

Teollisuuden liittyvät ympäristöt ovat vahva Pirkanmaata kuvaava tuntomerkki. Tampere on ollut otollinen paikka teollisuuden syntymiselle luonnonolosuhteiden vuoksi. Pirkanmaan teollisen historian pohjana on koskesta saatu energia, jonka voimasta on valmistunut puutavaraa, pellavaa, pumputia ja paperia. Myöhemmin tulivat konepajateollisuus ja kenkäteollisuus. Itse Tampereen

kaupunki tunnetaan erityisesti 1800-luvulla alkaneesta puuvilla-, pellava- ja paperiteollisuudesta sekä niihin liittyvistä punatiilististä koskenvarren tehdasrakennuksista. Tammerkosken teollisuusmaisema luokitellaan kansallismaisemaksi ja valtakunnallisesti merkittäväksi rakennetuksi ympäristöksi. (Pirkanmaan liitto 2016, 13; Metsäranta 2010, 127.) Säilyneet tehdasrakennukset ovat nykyään uudessa käytössä.

Koskenvarren teollisuuden ohessa Tampereesta tuli myös jalkineteollisuuden keskittymä 1900-luvun alkupuoliskolla ja monet näistä tehtaista sijoittui Tammelan kaupunginosaan. Tampereella toimi kaksi kolmasosaa koko Suomen jalkinetehtaista. Vuonna 1910 koko maan teollisesti tuotetuista kengistä 74.9 % tuotettiin Tampereella ja vuonna 1917 38 prosenttia koko maan kenkätehtaiden työntekijöistä työskenteli Aaltosella. (Vares 2007, 76, 85.) Teollisuuskaupunkina kenkäteollisuuden keskittyminen Tampereelle oli kiistatonta. Kehitykseen vaikutti myös tehtaiden työläisten jalkineiden tarve sekä työväestön saatavuus. Tampere oli myös ainoa kaupunki, jossa myytiin ja vuokrattiin teollisen kengän valmistukseen tarvittavia laitteita. Suurista yhtiöistä Tammelassa toimi Aaltosen kenkätehtaan lisäksi Attilan kenkätehdas Oy, joka oli vuonna 1912 suomen suurin jalkineiden valmistaja 217 000 kenkäparilla vuodessa. Kolmas Tampereen suurista tehtaista oli Hyppösen Kenkätehdas Oy Viinikassa. Sodat työllistivät Suomen kenkäteollisuutta. Esimerkiksi ensimmäinen maailmansota toi mukanaan korkeasuhdanteen ja Venäjän armeijan kenkätilaukset pitivät tuotannon käynnissä. Ulkomainen tuonti väheni ja kotimainen vienti nousi samalla kulutustottumusten muuttuessa. Nousukausi paransi uusien tehtaiden perustamista Tampereelle ja Tammelaan. Kaupungissa oli ammattitaitoista työväkeä perustamassa uusia yrityksiä. Myös vanhat tehtaot laajensivat rakennuksiaan ja sitä myötä tuotantoaan. (Seppinen 1989, 5, 38–40.)

Vaikka sisällissota aiheutti kenkätehtaille raaka-aine pulaa ja vahinkoja muun muassa varastojen takavarikoinnin vuoksi, perustettiin vuonna 1918 kuitenkin lisää tehtaita Tampereelle. 1920-luku oli taas nousukauden aikaa, jolloin tuotanto kohosi tasaista tahtia. Vuosikymmenen alussa kotimainen kilpailu oli kovaa muun muassa uusien tehtaiden perustamisen vuoksi. Aaltosella tuotannon kasvu ja kulujen pienentyminen oli kuitenkin mahdollistanut voiton saamisen. (Seppinen 1989, 43; Vares 2007, 231.) Koko 1920-luvun Aaltosen kenkätehdas oli suurin Tampereen tehtaista. Korttelin kattava tehdasrakennus saatiin viimein valmiiksi vuonna 1927 (kuva 2) ja jo seuraavana vuonna tehtaassa oli ennätysmäärä 731 työntekijää. 1930-lukua lähestyttäessä maailmanlaajuisen talouslaman

vaikutukset iskivät myös Suomessa kenkäteollisuuteen. Uusia tehtaita ei perustettu, tuotanto laski merkittävästi, työntekijöitä lomautettiin ja tehtiin lyhyempää työviikkoa. Aaltosen paikallista kenkäntuotantoa lama ei kuitenkaan uhkaavasti horjuttanut, vaikka väistämättömiä tappioita tulikin. (Seppinen 1989, 47.)

Kuva 2. Aaltosen kenkätehdas kuvattuna 1920 tai 1930 luvulla. Rakennus hallitsi Tammelantorin maisemaa. (Tampereen museot)

Vuonna 1931 Aaltosen Kenkätehdas Oy osti koko Attilan kenkätehtaan osakekannan tehtaan jouduttua taloudellisiin vaikeuksiin. Aaltosen omistuksessa Attila jatkoi toimintaansa kuitenkin samalla nimellä. (Seppinen 1989, 44; Vares 2007, 238–241.) Laman hellittäessä perustettiin Tampereelle taas lisää kenkätehtaita. Vuosien 1934 ja 1939 välillä perustettiin 14 uutta kenkäteollisuuden yritystä. Monet näistä eivät kuitenkaan pystyneet yltämään kilpailun tasolle ja lopettivat toimintansa jo muutaman vuoden kuluttua perustamisesta. (Seppinen 1989, 47.)

Juuri ennen talvisotaa vuonna 1939 kenkäteollisuus eli kehityksen aikaa ja Aaltosella juhlittiin 50 vuotista taipaletta. Kehitys pysähtyi kuitenkin talvisodan sytyttyä muun muassa raaka-aineiden

hintojen nousun vuoksi. Tuotanto perustui lähinnä sotatarvikkeiden valmistukseen, joita olivat esimerkiksi sotilasjalkineet, reput, vyöt ja kaasunaamarilaukut. Myös jatkosodan aikaan tehtaalla suoritettiin sotatarviketeollisuutta pääasiassa sotajalkineiden valmistuksen merkeissä. (Törmä 2008, 24–26.) Aaltosen tehtaan työntekijät saivat ”erikoiskortin” jolla ruokapulan aikaan sai hakea kutterin purua muutaman korttelin päästä Attilan kenkätehtaalta talon lämmitykseen (Wacklin 2010, 112). Tampereella kenkätehtaat toimivat täysin armeijan vaatimuksien varassa. Jotkut pienemmistä tehtaista pysäyttivät tuotantonsa kokonaan jatkosodan aikana raaka-aine pulan vuoksi. Tehtaat valmistivat siviilikäyttöön korvikeaineista tehtyjä kenkiä. Talvi- ja jatkosodan ajanakin Tampereelle perustettiin 7 uutta kenkätehdasta. Tehtaiden perustamiseen liittyi mielikuva armeijan tarvikeläisten rajattomuudesta sekä siitä, että korvikekenkien valmistukseen ei tarvinnut isoja kenkäteollisuuden laitteita tai suuremmin ammattitaitoakaan. (Seppinen 1989, 49–50.)

Aaltosen Kenkätehdas Oy:öön kuului Viialan Nahkatehdas Oy, Korkeakosken Kenkätehdas Oy, Osakeyhtiö Attila, Kenkätehdas Solena ja Oy Teknika Ab. Lisäksi Aaltonen omisti osakkeita yrityksistä nimeltä Lokomo Ab ja Sarvis Oy. (Törmä 2008, 26.) Näistä ainakin Lokomo suoritti sotakorvausten tuotantoa jatkosodan jälkeen. (Vares 2007, 250.) Pikkuhiljaa sodan jälkeen tuotanto alkoi palautua entiselleen muun muassa siitä syystä, että rintamalta tulleet miehet palasivat töihin ja armeijan tilaukset lakkautettiin. Patruuna ja tehtaan perustaja Emil Aaltonen jäi eläkkeelle 1940-luvulla. Vuonna 1949 korvikejalkineiden valmistus loppui ja palattiin takaisin kotimaisten nahkajalkineiden valmistukseen. Uusia kenkätehtaita perustettiin viisi lisää vuosina 1945–1949. (Seppinen 1989, 51.)

1950-luvulle tultaessa kansainväliset muotisuuntaukset vaikuttivat suomalaistenkin kenkäihanteisiin. Ulkomainen tuonti lisääntyi ja järjestettiin kenkämessuja sekä perustettiin muotineuvostoja. Kenkien kulutus lisääntyi ja yleisön käyttöön julkaistiin kuvalehtiä tiettyjen tehtaiden tai kauppiaiden mallistoista. Myös uusia tehtaita syntyi, mutta samalla vanhoja suljettiin. Vuonna 1959 Tampereella toimi yhteensä 28 kenkätehdasta, joissa työskenteli 3620 työntekijää. Suurin työllistäjä oli Aaltosen Kenkätehdas Oy, joka työllisti omistamissaan Aaltosella, Attilassa ja Solenassa yhteensä 1300 työntekijää. (Seppinen 1989, 52–53.)

Kuva 3. Aaltosen kenkätehdas muutettuna asunnoiksi. 2020. (Eino Ansio)

Tampere oli vielä 1960-luvulla Suomen kenkäteollisuuden keskittymä. Vuonna 1962 Tampereella oli 34 tehdasta, joka oli korkein lukumäärä kenkätehtaiden historiassa. 1980-luvulle tultaessa tuonti oli jo merkittävässä osassa ja kotimaisten kenkien tuotantokustannukset nousseet korkealle. Pikkuhiljaa Aaltosen omistamat Attila ja Solena siirsivät tuotantonsa Aaltosen tehtaalle, kunnes lopulta 1980-luvun puolessa välissä päätehdas lopetti myös toimintansa. (Seppinen 1989, 55, 57.) 1990-luvulla Rakennus saneerattiin asunnoiksi (kuva 3).

4.2 Aaltosen tehtaan muutokset

Aaltosen kenkätehdas sijaitsee Tammelan kaupunginosassa XV, korttelissa numero 261 ja tontilla numero 3. Rakennus rajautuu pohjoisessa Kullervonkatuun, etelässä Kyllikinkatuun, idässä Aaltosenkatuun ja lännessä Tammelan puistokatuun. Korttelin 261 asemakaavaa uudistettiin vuonna 1990, joka on edelleen voimassa. Vanhassa asemakaavassa tehdasrakennus oli merkitty

asemakaavamerkinnällä TTV eli *”yhdistettyjen teollisuus- ja varastorakennusten korttelialue.”* Tämä merkintä poistettiin uudessa asemakaavassa ja tilalle määritettiin uusia päivitettyjä merkintöjä. Uudessa asemakaavassa merkintä TTV vaihtui merkintään AK eli asuntokerrostalojen korttelialueeksi. Kortteli määritellään kaavassa merkinnällä K-23: *”Liike- ja toimistorakennusten korttelialue, jolle saadaan rakentaa myös asuntoja sekä julkisten palveluiden tiloja. Tontille on varattava autopaikkoja merkinnän osoittama määrä.”* Uudessa asemakaavassa on sallittu muun muassa ullakolle rakennettavat tekniset tilat ja määritelty kerrosalaneliömetrit, jotka tulee vähintään rakentaa asuin-, asuntola- tai hotellitiloiksi. Kaavassa sallitaan myymälätilojen sijoitus ainoastaan kellarikerrokseen ja ensimmäiseen kerrokseen sekä valokatoksen rakentaminen sisäpihalle niin, että se sopii säilytettäväksi määritetyn rakennuksen julkisivuihin. Rakennus on myös määritelty suojelumerkinnän sr-21 mukaan: *”Rakennustaiteellisesti ja kulttuurihistoriallisesti arvokas sekä kaupunkikuvan säilymisen kannalta tärkeä rakennus. Rakennusta ei saa purkaa. Rakennuksessa suoritettavilla korjaus- ja muutostöillä ei saa turmella rakennuksen katu- tai pihasivujen tai kiinteän sisustuksen rakennustaiteellisia arvoja.”* (Ajantasa-asemakaava, 1990.)

Aaltosen kenkätehtaan suunnitteli Tampereen kaupunginarkkitehti Lambert Petterson (1864–1938). Petterson toimi virassaan vuosina 1891–1901 ja 1902–1918. Hän oli erikoistunut tehdasrakennuksiin ja suunnitteli muun muassa uusrenessanssityylisiä rakennuksia 1890-luvulla uudelleenrakennettavaan Tampereen keskustaan Kyttälään. Tunnetuimpia Pettersonin suunnittelemissa tehdasrakennuksissa Tampereella ovat muun muassa Finlaysonin pääkonttori, Liljeroos sekä Klingendahlin kehäämö. Hän työskenteli kaupunginarkkitehtina koko jugendkauden, vaikka kyseinen tyyliuunta Pettersonin arkkitehtuurissa onkin hyvin vähäistä. (Niemelä 2009, 110–111.)

Tapettitehtaan tontilta purettiin yksi kerrallaan paikalla olleet puutalot ja tilalle rakennettiin kenkäteollisuudelle kestävämpiä tiilirakennuksia. Kaupunginarkkitehti Lambert Pettersonin suunnitelmien mukaan tehdas rakennettiin ensin Kullervonkadun ja Tammelan puistokadun kulmaan (kuva 4), jonka jälkeen Tammelan puistokatua pitkin, sitten rakennettiin Tammelan torin puoleinen sivu eli Kyllikinkatu ja lopuksi Aaltosen kadun (ent. Moisionkatu) ja Kullervonkadun kulmaus. Koko korttelin umpeen rakentaminen kesti 16 vuotta. (Vares 2007, 83.)

munasauva -koristelistaa. Parvekkeen alla oleva pukinpää muistuttaa antiikissa käytettyä nautaeläimen päätä esittävää koristetta nimeltä bukranion. Bukranionia muistuttavan nautaeläimen yhteydessä käytettiin usein myös nauha- tai kukkaköynnöstä. Myös Aaltosen tehtaan koristeaiheessa on mukailtu eräänlaista köynnöstä. Rakennuksen päätypilastereissa on Emil Aaltosen nimikirjaimilla (E.A.) koristellut friisit (kuva 5).

Kuva 5. Koristeet pääjulkisivussa. (Vattulainen 2021)

Yhteensä friisejä on 10 kappaletta. Vuonna 1913 valmistuneessa ensimmäisessä tiilisessä osassa ei ole Emil Aaltosen etukirjaimin koristeltua friisiä Tammelan puistikadun puolen reunapylväissä. Kylälikinkadun pääjulkisivun viidennen kerroksen ikkunoiden väleissä on myös koristeaiheista ornamenttiikkaa (kuva 5). Tehtaan työläiset ovat kulkeneet rakennukseen sisäpihalta Aaltosenkadun kookkaan graniittisen portin kautta. Sisäpihalta oli myös pääsy rakennuksen muihin siipiin. Sisäänkäynnissä on keskellä autoja varten rautaiset pariovet ja työntekijöitä varten kaksi yksittäistä rautaovea (kuva 7). Valmiiden tuotteiden kuljetus on tapahtunut kuorma-autoilla kyseisestä sisäänkäynnistä.

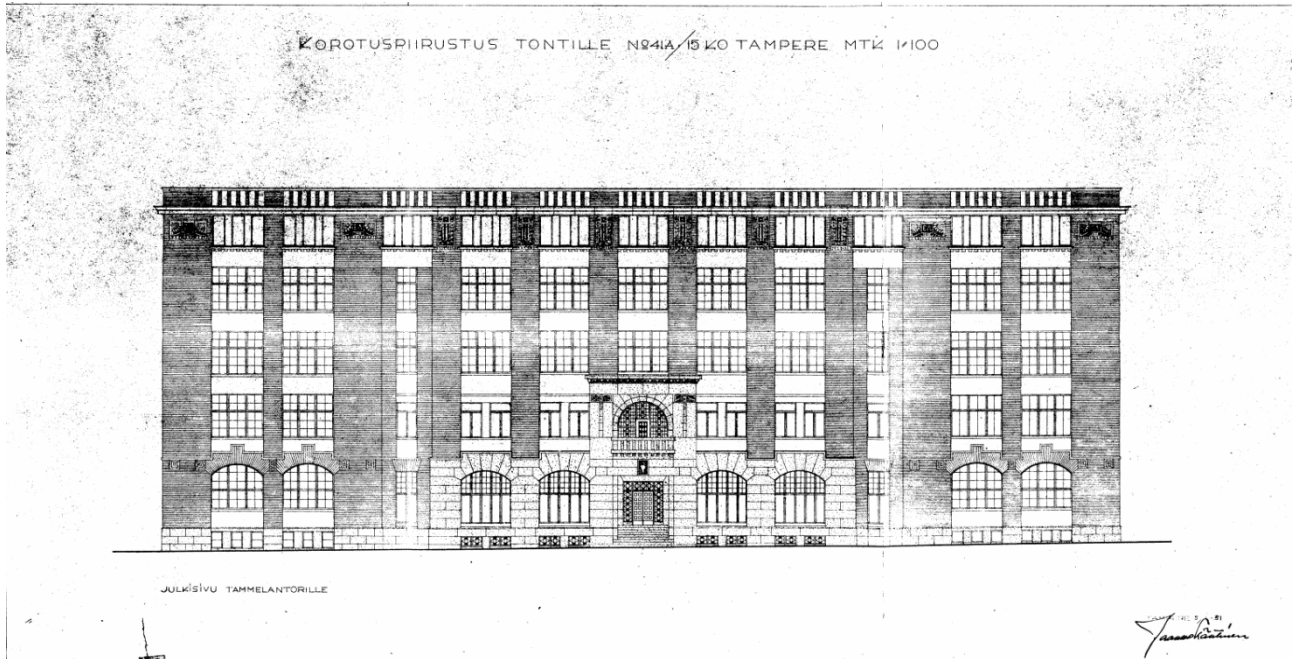
Jalkinetehtaan merkinä työläisten sisääntuloporttia koristaa yhteensä neljä graniittista saapikasta (kuvat 6 ja 7).

Kuvat 6 ja 7. Graniittiset saapikkaan muotoiset koristeet ja työläisten sisäänkäynti. (Vattulainen 2021)

Julkisivussa ei ole tapahtunut merkittäviä muutoksia, lukuun ottamatta 1950-luvun viidennen kerroksen korotusta. Ikkunat on oletettavasti vaihdettu 1990-luvulla asuntosaneerauksen yhteydessä. Ne on kuitenkin tehty mukaillen tehtaan alkuperäisiä ikkunoita. Erityyppisiä mainoskylttejä tehtaassa toimivista yrityksistä on ollut kiinnitettynä ulkoseiniin. Ovia on rakennettu viisi lisää, joista yksi vie parkkihalliin. Parkkihalliin on tehty myös ajokuilu. Aiemmin rakennukseen oli kulku vain Kyllikinkadun pääovesta, josta pääsi muun muassa johtajan työhuoneisiin. Ulko-ovet on uusittu ja niiden päälle on asennettu katokset 2000-luvun alussa arkkitehtitoimisto Pekkanen-Seppänen-Mikkilä Oy:n suunnitelmien mukaan. Kansalaissodan jäljet näkyvät esimerkiksi oviaukon viereisessä graniittissa. (Tampereen kaupunki, 1989.)

Rakennusta korotettiin Jaakko Tähtisen suunnitelmien mukaan vuonna 1951 (kuva 8). Korotuksen myötä Kyllikinkadun julkisivun linnamainen muotokieli yhtenäistyi ja pelkistyi muun rakennuksen kanssa. Samalla ikkunat hallitsevat julkisivua yhä enemmän. Muutoksen myötä tehdas sulautuu enemmän ympäristön rakennuskantaan. Tähtinen suunnitteli Tampereelle myös lukuisia funktionaalisia asuinrakennuksia, joita on esimerkiksi Tammelassa ja Aaltosen tehtaan lähistössä. Lisäksi Tähtinen on suunnitellut kaksi Aaltosen työläisille rakennettua asuintaloa Tammelassa.

Kuva 8. Aaltosen kenkätehtaan Kyllikinkadun puoleista siipeä korotettiin vuonna 1951 Jaakko Tähtisen suunnitelmien mukaan. (Rakennusvalvonnan arkisto)

Aaltosen kenkätehtaan rakennus edustaa rationaalista tehdasrakentamista. Tehdas on rakennettu teräsbetonipilareita ja -palkkeja hyödyntäen, joka on mahdollistanut avarat tehdassalit ja suuret ikkunat. Näin on saatu myös lisää luonnonvaloa saleihin. Osaan rakennusta rakennettiin niin sanottu uiva lattia, jossa välipohjan päällä on lankkulattia ohuen puru- tai hiekkapedin päällä. Tämä vaimensi koneista tulevaa kovaa ääntä. Ulkoseinät on muurattu punatiilestä ja yksityiskohdat sekä sokkeli ovat harmaata graniittia. Ikkunoiden väliset osat on rapattu harmaaksi. Rakennus on ollut pitkään hallitseva elementti Tammelantorin läheisyydessä ja kohotessaan puutalojen kattojen yllä. (Heikkilä 1987, 11; Materiaalit ja värit, 1995.)

Bertel Strömmerin allekirjoittamista Aaltosen tehtaan pohjapiirustuksista vuodelta 1926 selviää, että kellarikerroksessa on sijainnut suurilta osin varastotilaa. Kellarissa sijaitti myös kaksi vaatehuonetta, kaksi ruokailuhuonetta, kattilahuone, muuntajahuone, öljyvarasto, bensiinitynnyrin tila, lokakaivot ja polttoainevarasto. Pohjapiirustuksiin on piirretty myös pieni hissi Aaltosenkadun puoleiseen siipeen, joka vie viidenteen kerrokseen. Lambert Pettersonin vuonna 1916 allekirjoittamissa piirustuksissa hissiä ei vielä ollut. Pettersonin piirustuksissa ensimmäisessä kerroksessa Kyllikinkadun siivessä sijaitti ainevarasto, valmiiden kenkien varasto ja mallihuone. Toisessa kerroksessa Kyllikinkadun siivessä oli pääkonttori, johon kuului konttoritarvikevarasto, eteinen, kaksi toiletia ja

wc:tä, kassa, holvi ja arkisto. Lisäksi toisessa kerroksessa sijaitsi konttoripäällikön huone, isännän huone, halli, johtokunnan huone, laboratorio, toiletti ja wc, teknillinen konttori, kaksi vaatehuonetta, odotushuone ja ruokailuhuone säiliöineen. Toisen kerroksen muut siivet olivat tehdassaleja. Kolmannen ja neljännen kerroksen Kyllikinkadun puoleiseen päätyyn on merkitty työhuone. Loput kerrosten tilasta käsittivät varsinaiset tehdassalit. Kyllikinkadun viidennessä kerroksessa sijaitsi Petterssonin piirustusten mukaan työhuone ja pieni vaatehuone. Työhuone on kuitenkin merkitty vuoden 1926 piirustuksissa varastoksi. (Pohjapiirustus Lambert Petterson, 1916; Pohjapiirustus Bertel Strömmer, 1926.)

Sisätiloissa tapahtunut muutos koskee jokaista kerrosta. A-insinöörit Oy muutti tehtaan asunnoiksi vuonna 1999. Suunnittelijana projektissa toimi arkkitehtitoimisto Pekkanen-Seppänen-Mikkilä Oy. Aaltosen tehtaan tontin omisti Merita-kiinteistöt, joka sopi VVO-rakennuttaja Oy:n kanssa rakennuksen saneeraamisesta. Muutostöiden toteutumista varten tarvittiin poikkeuslupa, koska asuntokerrosalan osuus asemakaavassa oli vain 5612 m². (Tampereen kaupunki, 1997.)

Rakennusvalvonnan raporteista selviää, että vuonna 1990 arkkitehtuuritoimisto Lairto Oy suunnittelei tehtaaseen muun muassa hotellia. Suunnitelmissa tehtaan ensimmäiseen kerrokseen olisi jätetty vanhaa teollisuustilaa ja Aaltosen toimistot sekä sisäpihan päälle olisi asennettu valokate. Samoin kellarikerroksen varastotilat olisivat säilyneet ennallaan. Kyseinen arkkitehtuuritoimisto suunnitteli tehtaaseen myös asuntoja, jossa asunnot olisivat sijoittuneet vain Kyllikinkadun siipeen. Suunnitelmat olisivat olleet asemakaavan mukaisia. (Muutospiirustukset Lairto Oy, 1990 & 1995.)

Muutossuunnitelmista löytyy myös kaksi Pekkanen-Seppänen-Mikkilä toimiston laatimaa suunnitelmaa. Toisessa asunnot on piirretty vasta kolmanteen, neljänteen ja viidenteen kerrokseen. Ensimmäiseen kerrokseen on sijoitettu toimistoja, myymälä ja teollisuustilaa. Toinen kerros on jätetty entisenlaiseksi. Myös kolmanteen kerrokseen on piirustuksissa jätetty Kyllikinkadun siipi ilman muutoksia. Loput kerrokset ovat asuntoja tai saunatilaa. Suunnitelmassa asuntokerrosala olisi pysynyt asemakaavan mukaisena. (Muutospiirustukset Pekkanen-Seppänen-Mikkilä Oy, 1997.)

Suunnitelmista toteutui kuitenkin toinen kaikkia kerroksia koskeva muutos, jossa asuntojen yhteispinta-alaksi tuli 9046 m². Kellarikerrokseen sijoittui autopaikat, ulkovälinevarastot, kerhotila,

askarteluhuone, väestönsuoja, irtaimistovarasto sekä pesutupa. Ensimmäisessä kerroksessa on työhuoneita Kyllikinkadun siivessä ja Kullervonkadun länsipäädyssä. Lisäksi kerroksessa on myymälätilaa ja Kullervonkadun ja Aaltosenkadun nurkkaukseen on sijoitettu asuntoja. Toisessa kerroksessa Kyllikinkadun siipeen on jätetty tehtaan aikainen porrashuone, isännän huone, halli, parveke sekä johtokunnan huone. Havainnoinnin yhteydessä ei päästy konttoripäällikön huoneeseen, mutta pohjapiirustuksia vertaamalla ainakin huonejako on yhteneväinen. Piirustusten perusteella myös holvi on samassa paikassa. Kolmas ja neljäs kerros ovat pinta-aloiltaan kokonaan asuntoja. Viidennessä kerroksessa on myös asuntoja sekä saunatilat. Suurimmaksi osaksi asunnot ovat yksiöitä, jotka käsittävät yhden ikkuna-alan. Talossa on myös kaksioita, kolmioita ja viidennessä kerroksessa läpi talon kulkevia neliöitä. Yhteensä asuntoja on 142 kappaletta, joista vievät pinta-alallisesti eniten kolmannen ja neljännen kerroksen asunnot. Toisessa, kolmannessa ja neljännessä kerroksessa asuntoihin vievä käytävä on länsipuolella taloa sijoitettu kulkemaan sisäpihalle näkyvän seinän viertä (kuva 9), jolloin asunnot ovat hieman isompia yksiöitä. Itä-, pohjois- ja eteläpuolella taloa käytävä kulkee asuntojen välissä (kuva 10), jolloin asunnot sijoittuvat sekä sisäpihalle että rakennuksen ulkopuolelle päin, lukuun ottamatta toisen kerroksen Kyllikinkadun siipeä. (Muutospiirustukset Pekkanen-Seppänen-Mikkilä Oy, 1998; Pohjapiirustus Lambert Petterson, 1916; Tampereen kaupunki, 1998.)

Kuvat 9 ja 10. Asuntoihin vievät käytävät ovat samanlaiset toisesta neljänteen kerrokseen. (Vattulainen 2021)

Havainnoinnin yhteydessä tutustuttiin jokaiseen kerrokseen. Entiset tehdassalit (kuva 11) ovat nykyään muutettu asunnoiksi. Sisätiloissa rakennus vaikuttaa suurilta osin tavalliselta kerrostalolta käytävineen. 1990-luvulle tyypillisiä materiaaleja on vielä havaittavissa. Esimerkiksi himmennetyt lasilaatat yksiöiden keittiön seinässä. Rakennuksen äänimaailma on muuttunut useiden koneiden yhtäaikaisesta metelistä isoissa saleissa hiljaisten rappukäytävien tasaisuuteen. Vanhojen tehdassalien tuntumaa löytyy ainakin toisen, kolmannen ja neljännen kerroksen länsisiiven käytävästä, jossa näkyy koko seinän mittaisesti suuret ikkunarivit ja katossa palkkijako (kuva 9). Ensimmäisen kerroksen myymälätiloissa on myös havaittavissa tehtaansalien huonekorkeus. Myös säilytetyt tehtaan johdon toimistot ja muutamat huonekalut sekä kortisteellinen kasettikatto muistuttavat tehtaan entisestä tarkoituksesta. Pääjulkisivun sisäänkäynnin aula ja portaikko ovat myös säilyneet saneerauselta. Koristeellisessa portaikossa on muistolaattoja talvi- ja jatkosodassa kaatuneista tehtaan työläisistä sekä pronssinen patsas ja laatta, jotka molemmat esittävät kengänvalmistajaa. Rakennuksessa on säilynyt tehtaan aikaiset portaikot rautakaiteineen.

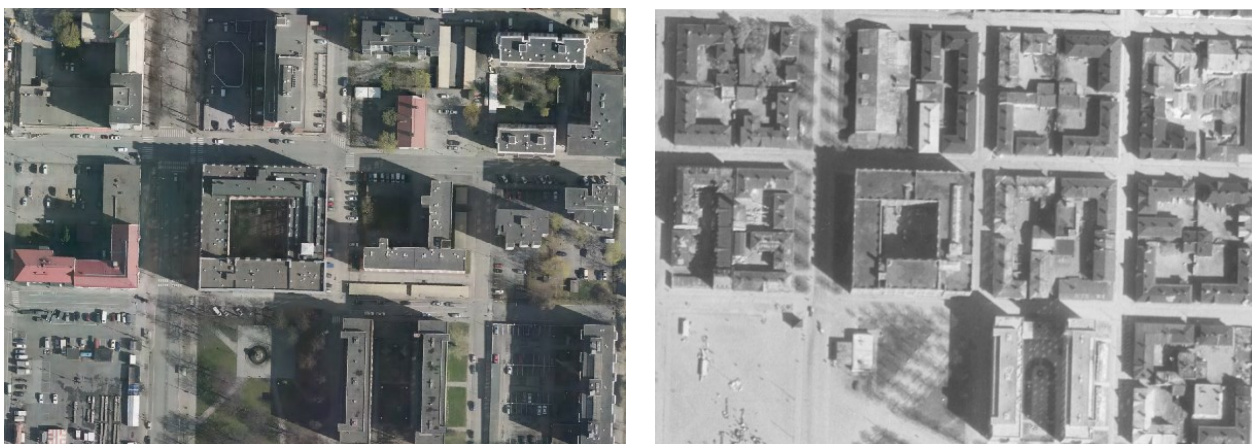

Kuva 11. Aaltosen kenkätehtaan tehdassali. Vesa 1934–1936. (Tampereen museot)

Keskellä sisäpihaa on sijainnut muutamien neliöiden suuruinen vuonna 1927 rakennettu bensiinisäiliö, jonka purkamisajankohta ei ole tiedossa. Sisäpiha on ollut tehtaan toiminnan aikana käytössä lähetyksiä varten, jossa lastattiin paketit kuorma-autoon. Nykyään sisäpihalla on asukkaita varten pieni katos, istutuksia, keinu, hiekkalaatikko, mattotelineet ja polkupyörien säilytystelineet. (Muutospiirustukset Pekkanen-Seppänen-Mikkilä Oy, 1998.)

4.2.1 Aaltosen ympäristön historiallinen merkityssisältö ja kaupunkitila

Aaltosen entinen kenkätehdas sulautuu ympäristöönsä 2020-luvulla saman korkuisten kerrostalojen ympäröimänä. 1940-luvulla puutalot muodostivat suljettuja ja matalampia kortteleita tehtaan ympärillä (kuva 13). 1960-luvulla puutalot väistyivät elementtirakennusten tieltä, kortteleista tehtiin avarampia ja 1980-luvulla puutalot olivat jo täysin hävinneet. Itse tehdasrakennus on säilynyt samanlaisena vuosikymmenet. Seuraavissa ilmakuvissa (kuvat 12 ja 13) näkyy Aaltosen tehtaan ympäristön muutoksia. Aaltosen tehdas on kuvissa keskellä.

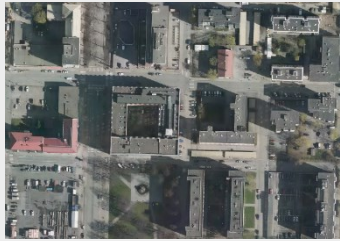

Kuvat 12 ja 13. Ilmakuva Tammelasta vuodelta 2020 ja vuodelta 1946. (Tampereen karttapalvelu)

Dive-menetelmässä historiallinen tieto jäsennetään systemaattisesti matriisin avulla. Näin tieto on helpommin käytettävissä seuraavissa vaiheissa. Maantieteelliset ja ajalliset perspektiivit helpottavat historian elävöittämistä ja ilmiöiden ymmärrystä. (Museovirasto 2013, 16.) Teemana matriisissa on Aaltosen kenkätehtaan lähiympäristössä tapahtuva rakennetun ympäristön muutos. Matriisissa pystyakseli kuvaa aikaa. Tulevaisuus on ylimmäisenä ja alla tarvittava määrä aiempia aikatasoja. Tutkimuksessa tärkeänä osana on Tammelassa tapahtuva ympäristön täydennysrakentaminen, joka on kuvattu matriisissa Aaltosen tehtaan lähiympäristön tulevaisuutena. Vaakatasolla esitellään korttelin kehitystä yleiseltä tasolta yksityiskohtaisempaan.

Matriisissa tarkastellaan historiallista luettavuutta ja ympäristön kehitystä pitäen Aaltosen tehdasta tapahtumien keskiössä. Historiallinen luettavuus tarkoittaa historian näkyvyyttä ympäristössä. Esimerkiksi eri ikäisten osien korostuvuutta kaupunkirakenteessa. (Museovirasto 2013, 18.)

Historiallinen matriisi

Aikaulottuvuus	Lähiympäristö	Aaltosen kenkätehdas	Korttelin ja ympäristön kehitys ja luettavuus
Tulevaisuus			Alueelle suunnitteilla mittavia uudistuksia. Täydennysrakentamissuunnitelmat etenevät Tammelassa. Kaupunginosa tiivistyy.
1990–2021			Kaupunkikuva kerroksellinen. Jälkiä eri aikakausilta. Tehdas muutettu asuinkäyttöön → merkitys kasvaa. 1970-luvun rakennuksia pääasiassa. Vanha ruutukaava on vielä nähtävissä korttelimuodoissa.
1950-			Aaltosen tehtaan edessä bensa-asema. Uusi asema-kaava. Puutalot alkavat väistyä elementtitalojen tieltä. Lähiötyyppinen kaupunkirakenne. Rakennuksen merkitys pienenee tehtaan lopettamisen myötä.
1930-			Aaltosen tiilirakennus hallitsee maisemaa. Samoin Pikilinna. Tammelantorin itäinen puoli alkaa rakentua. Sisällissodan jälkeen Tammela on rakennettu uudelleen pääasiassa puusta.
Vuosikymmenet 1900-luvun alussa			Puutalovaltaisessa Tammelassa 1900-luvun alussa teollisuus on ollut monipuolista. Aaltosen tehtaan tilat puutalossa.

Dive-analyysimenetelmässä historiallinen merkityssisältö toimii pohjana ympäristöjen arvottamiselle. Merkityssisältöjen selvittämiseksi on löydettävä ne elementit, erityispiirteet ja olosuhteet, jotka ovat olleet historiallisesti ja nykyaikana keskeisiä tapahtumia yhteisön ja yhteiskunnan perspektiivistä. (Museovirasto 2013, 18.) Niin kuin moni muu Tampereen kaupunginosa, myös Tammela syntyi työvään asuntopulaa helpottamaan. Asemakaava vahvistettiin vuonna 1886 F.L. Caloniuksen piirustusten mukaan. Asemakaavassa oli piirrettynä myös Tammelantori. Tammelan nimi tulee Hatanpään kartanoon kuuluneesta torpasta, joka sijaitsi Tammelan alueella. Vuonna 1890 rakennettiin ensimmäiset talot rautatieaseman lähetyvillä ja Tammelantorin laidalle vuonna 1892. Torin ympärille rakennetut talot olivat yksikerroksisia puutaloja. Myös muutama kivitalo nousi torin laidalle Lambert Pettersonin ja August Krookin suunnittelemina. Asemakaavassa puutaloryhmät muodostivat Tammelassa suljettuja umpikortteleita, joiden keskellä sijaitsi yhteinen piha-alue. Asemakaavan laajentuessa väestömäärä kasvoi nopeasti ja vuonna 1900 Tammelassa asui noin 7000 asukasta. Vuonna 1920 asukkaita oli 10 000. Tammelantori muodostui väestömäärän kasvaessa merkittäväksi kauppapaikaksi. (Tampereen kaupunki 2012, 16–17; Jaakola 2017, 147.) Pienteollisuus oli Tammelassa läsnä jo 1800-luvun lopulla. Siellä valmistettiin monenlaisia tuotteita, kuten tapettia, olutta, lakkeja ja urkuharmooneja. (Wacklin 2010, 46.)

Aaltosen kenkätehtaan lähiympäristöstä puhuttaessa ei voi unohtaa Tammelantorin merkitystä kaupunkikuvallisesti. Torin pysyessä lähes muuttumattomana on se antanut suuren avoimen tilan, jolloin tehdasrakennusta on pystynyt tarkkailemaan kauempaakin. Tehtaan työntekijät taas ovat antaneet osansa torille elävöittämällä torielämää lounastauoillaan. Torin itäinen puoli koostuu Aaltosen kivisistä asuntolarakennuksista ja muutamasta kivi- ja tiilirakennuksesta 1920 ja 1970-luvuilta sekä Aaltosen puistosta, jotka yhdessä muodostavat hyvän kaupunkitilakokonaisuuden. Nykyään tehdas ei erotu ympäristöstään samalla tavoin kuin esimerkiksi 1940-luvulla. 1960-luvulla alkanut asemakaavan muutosten mukainen puutalojen purkaminen muutti Tammelan kaupunkikuvaa laajasti. Tehtaan ympärille on rakennettu saman korkuisia elementtikerrostaloja.

Puukaupunginosasta tuli betonikaupunginosa, jossa muun muassa kaksi vanhaa tonttia yhdistettiin yhdeksi tontiksi. Näiden tonttien keskelle rakentui 6–7 kerroksinen elementtikerrostalo autopaikoineen. Perinteinen suljettu ruutukaava hajotettiin ja tilalle tehtiin avointa tilaa. Lähiötyyppinen kaupunkirakenne ja suuret pysäköintialueet olivat tyyppillisiä 1960-luvun rakentamisessa.

Katutiloista tuli jäsentymättömiä, kun kerrostalot rakennettiin tontille satunnaisesti. Tammelan katutila on muuttunut jäsentyneestä umpikortteleiden rajaamista tiloista hajanaisten ja vaihtelevien aukoiden ja teiden katutilaksi. Kerrostalojen lomitse kulkee kävelyteitä, jolloin yksityinen ja julkinen tila sekoittuu. Uudistuksista huolimatta puutalokaupungin aikainen ruutukaava on edelleen luetta- vissa korttelirakenteessa. (Tampereen kaupunki 2012, 18, 28.)

Suomen ensimmäinen asemakaavaopin professori Otto Iivari Meurman vaikutti suuresti sotien jäl- keiseen uudelleenrakentamiseen kaupunkien keskustoissa. Meurman tuki ajatusta avoimesta ra- kennustavasta ja rakennusten vapaasta sijoittamisesta ruutukaavoihin sekä kokonaisten kaupungin- osien saneeraamisesta. Näin tapahtuikin Tampereen puutalokaupunginosissa Amurissa ja Tamme- lassa. (Tampereen kaupunki 2012, 24.) 1960-luvun elementtitalorakentaminen on saanut jonkin ver- ran kritiikkiä osakseen. Nykyään Suomen lainsäädännössä on määritelty, mitä kaikkea asemakaavaa laadittaessa on otettava huomioon. Maankäyttö- ja rakennuslaissa (5.2.1999/132) mainitaan, että asemakaavan tarkoituksena on muun muassa ohjata rakentamista ja maankäyttöä kaupunki- ja mai- semakuvan vaatimalla tavalla. Lain seitsemännen luvun pykälässä 54 todetaan, että:

”Asemakaava on laadittava siten, että luodaan edellytykset terveelliselle, turvalliselle ja viihtyisälle elinympäristölle, palvelujen alueelliselle saatavuudelle ja liikenteen jär- jestämiselle. Rakennettua ympäristöä ja luonnonympäristöä tulee vaalia eikä niihin liit- tyviä erityisiä arvoja saa hävittää. Kaavoitettavalla alueella tai sen lähiympäristössä on oltava riittävästi puistoja tai muita lähivirkistykseen soveltuvia alueita.” (Maankäyttö- ja rakennuslaki, 1999.)

Aaltosen puisto tehdään pääjulkisivun edessä on toiminut virkistysalueena Tammelan syntyajoista lähtien. Puisto oli urheilu- ja leikkikenttänä 1960-luvulle asti. Puiston läpi kulki viistotie ja sen varrella oli myös bensa-asema (Jaakola 2017, 149). Nykyään tie ja bensa-asema ovat poissa ja Aaltosen puisto on tilalla. Puisto rakennettiin 1960-luvulla ja sinne pystytettiin Emil Aaltosen kunniaksi muis- tomerkki. Puistossa on istutettuna runsaasti lehmuksia, jotka peittävät kesällä näkyvyyden tehtaalle päin torilta katsottaessa (kuva 14).

Kuva 14. Aaltosen kenkätehdas Tammelantorin laidalta kuvattuna. Lehmukset hallitsevat maisemaa. (Vattulainen 2021)

Tehtaan merkitys on korostunut sota-aikana, jolloin kaikki tuotanto meni armeijalle. Aaltosen kenkätehtaan korttelin merkitys vähentyi tehtaan hiljentyessä ja toiminnan loputtua 1980-luvulla. Vaikka rakennusta vuokrattiin eri tarkoituksiin, tehtaassa oli silti paljon käyttämätöntä tilaa. 1990-luvulla rakennuksen toiminnallinen sisältö muuttui teollisuuden ja tilapäiskäytön jälkeen asuintoiminnoiksi. Samalla korttelin merkitys on lisääntynyt uusien asukkaiden muuttaessa rakennukseen.

5 KENKÄTEHTAIDEN TAMMELA MUUTTUVASSA YMPÄRISTÖSSÄ

Tässä luvussa kuvataan Aaltosen kenkätehtaan merkityksellisimpiä vaiheita ja niiden säilyneisyyttä. Osiossa hyödynnetään DIVE-analysimenetelmän toista eli tulkitsevaa vaihetta ja syvennetään tutkielman neljännen osion tuloksia. Lisäksi tarkastellaan entisen tehtaan lähiympäristössä tapahtuvaa täydennysrakentamista ja sitä, miten Aaltosen tehdasrakennus näyttäytyy täydennysrakentamisen keskiössä. Luvussa 5.4 hyödynnetään DIVE-menetelmän kolmatta eli arvottavaa vaihetta. Osiossa tarkastellaan täydennysrakentamisen vaikutuksia Aaltosen kenkätehtaan kulttuurisiin arvoihin ja kulttuuriympäristöön. Samalla tarkastellaan Aaltosen kenkätehdasta ja ympäristön ajallista ulottuvuutta, joka nousee esille kaupunkisuunnittelussa ja ihmisten omista kokemuksista ympäristöstä. Tutkimus rajautuu Tammelaan ja tehtaan lähiympäristöön, vaikka itse Aaltonen omisti rakennuksia myös muualta sekä rakennutti asuintaloja muualle.

5.1 Aaltosen aineellinen ja aineeton perinne

Emil Aaltosen vaikutus näkyy monessa eri yhteydessä tarkasteltaessa Tammelaä tarkemmin. Tammelassa toimii aktiivinen kaupunginosayhteisö *Tampereen Tammelalaiset ry*, joka on konnut tarinoita Tammelasta vuosien varrelta. Matti Wacklinin kirjoittamat kirjat *Tammela, suutarien pääkaupunki* (2010) ja *Tammela, tarinoita torin kulmilta* (2008) kertovat Tammelassa asuneiden tarinoita, joissa useassa mainitaan myös Aaltosen kenkätehdas. Kirjojen tapahtumat sijoittuvat lähinnä 1900-

luvun alusta 1960-luvulle. Wacklin mainitsee teoksessaan *Tammela, suutarien pääkaupunki* Emil Aaltosen olevan ” – – Tammelan kaikkien aikojen merkittävin vaikuttaja – – ” eikä Tammelan historiasta voi kertoa ilman Aaltosta. Vuosikymmenten ajan tehdas vaikutti tammelalaisten arkeen ja juhlaan. Tammelaa kutsuttiin myös suutarien pääkaupungiksi. Aaltonen oli merkittävä tekijä Tammelan kenkäpääkaupungiksi nimittämisessä, mutta kaupunginosassa on toiminut myös ainakin kaksikymmentä muuta kenkätehdasta. (Wacklin 2010, 46, 53.)

Aaltosen tehdas tarjosi toimeentulon monelle Tammelassa asuvalle. 1920-luvulla tehtaassa oli töissä lähes 400 työntekijää (Haapala 1986, 357). Sisällissodan tuhojen jälkeen Aaltonen osallistui osaltaan Tammelan jälleenrakentamiseen. Aaltosen Kenkätehdas Oy rakennutti vuonna 1924 ensimmäisen työntekijöilleen suunnatun kerrostalon, jota kutsuttiin ja kutsutaan yhä edelleen Pikilinnaksi. Pikilinnan suunnitteli arkkitehti Birger Federley. Rakentamalla asuintaloja haluttiin kohentaa työntekijöiden asuntojen laatutasoa ja samalla sitoa työntekijät tehtaan palvelukseen. Asuntotuotanto jatkui vuonna 1937 valmistuneella asuintalo Sorsapuistolla ja vuonna 1941 valmistuneella Akolinnalla. Pikilinna ja Akollinna sijaitsevat Aaltosen tehtaan välittömässä läheisyydessä Emil Aaltosen puiston ympärillä. Asuintalo Sorsapuisto seisoo muutaman korttelin päässä sorsapuiston kulmassa. Emil Aaltosen eläkkeelle jäämisen jälkeen 1940-luvulla osakeyhtiö rakennutti vielä muutamaa työväelle tarkoitettua rakennusta. Vuonna 1951 valmistui kolmikerroksinen Pinkola osoitteeseen Kullervonkatu 19. Pinkola oli suunnattu yksin eläville naisille, joiden oli hankala saada asuntoa ilman avioliittoa tai perhettä. Yhtiön eläkeläisille suunnattu Akopuisto valmistui 1967 asuintalo Sorsapuiston kylkeen. Vuonna 1972 valmistui asuintalo Pitsnoukka aivan Aaltosen tehtaan viereen samaan kortteliin numero 261. Talojen historiasta kertoo ainakin niille annetut nimet, jotka viittaavat suutarin työhön tai Aaltosen osakeyhtiöön. Esimerkiksi pitsnoukka on suutarin työväline, jolla kiillotettiin kengän reunusta. Pinkomoksi taas kutsuttiin huonetta, jossa kenkä luotiin lopulliseen muotoonsa. Pinkominen tarkoittaa nahan kiristämistä valmiiseen lestiin. Jokainen rakennus sijaitsee Aaltosen kadun varrella tai läheisyydessä. Jaakko Tähtinen on suunnitellut näistä asuintaloista Akolinnan ja Sorsapuiston. Asuntojen lisäksi tehdas tarjosi työntekijöilleen halpakorkoisia lainoja oman asunnon ostoa varten. (Törmä 2008, 16–17; Seppinen 1989, 15.)

1930-luvun laman vuoksi kenkäteollisuus joutui pienentämään valmistusmääriänsä. Aaltosen kenkätehtaalla oli hyvä tilanne siltä osin, että se pystyi hyödyntämään omistamaansa Viialan

nahkatehdasta tuotannossa. Monet tehtaat ajautuivat kuitenkin konkurssiin ja Aaltosen kenkätehdas Oy osti Tammelassa sijaitsevat Kenkätehdas Oy Attilan sekä Kenkätehdas Oy Karisto ja kumppanit, jonka nimi muutettiin Kenkätehdas Solena Oy:ksi. Solenan rakennuksen on suunnitellut Bertel Strömmer vuonna 1931 ja Attilan rakennuksen Heikki Tiitola vuonna 1915. Yhdessäkään Tammelan entisistä kenkätehtaista ei enää valmisteta kenkiä. Suurin osa on muutettu toimistotiloiksi. (Törmä 2008, 20–23.)

Kuva 15. Kenkätehdas ja tuhoutunut Tammela sisällissodan jälkeen 10.4.1918. (Tampereen museot)

Modernin kaupunkielämän tutkimukseen erikoistunut sosiologian professori Sharon Zukinin mukaan kaupunki menettää sielunsa jatkuvuuden päätyttyä. Tällä hän viittaa pieniin muutoksiin tutussa ympäristössä, jotka muuttavat ihmisten jokapäiväisiä rutiineja. Zukin on tutkinut erityisesti New Yorkin kaupunginosissa tapahtunutta sosiaalisen rakenteen muutosta. Esimerkiksi entinen pienteollisuuden erikoistunut SoHon alue alkoi muuttua 1960-luvulta lähtien taiteilijavaltaisiksi kaupunginosiksi. Lopulta boheemi elämäntyyli houkutteli alueelle myös suurituloisempaa väkeä, jolloin myös palvelut muuttuivat ja asuntojen arvo nousi. Yhteiskunnan rakenteen muuttuessa myös vanhat yrittäjät joutuivat luopumaan pienistä puodeistaan ja muuttamaan pois. Tämän tyyppistä muutosta työväen asuttamasta alueesta keskiluokkaisten suosimaksi alueeksi kutsutaan gentrifikaatioksi. Myös Tammelassa rakennemuutos vaikutti sosiaalisiin rakenteisiin. Ennen pääasiassa vuokraa maksavien työläisten kaupunginosasta tuli kerrostaloasuntoja omistavien aluetta. (Zukin 2010, 8; Tampereen kaupunki 2012, 18.)

Kuten sanottua, Tammela on kokenut suuren muutoksen rakenteellisesti. 1960-luvulla purettiin Antero Sirviön asemakaavauudistuksen pohjalta suurin osa työväestön puutaloista. Tilalle rakennettiin suuria elementtikerrostaloja isoine pihoineen. Tammela on muuttunut myös sosiaaliselta luonteeltaan. Entisten työläisten asuttama kaupunginosa on nykyään myös nuorten aikuisten ja eläkeläisten suosima asuinalue. (Wallin 2018, 18.)

Voidaan todeta, että Tammelassa on samankaltaisuuksia esimerkiksi Helsingin Kallion kanssa, joka on niin ikään entinen työläisten asuinalue. Nykyään Kallio on keskiluokkaistunut ja se on nuorten aikuisten sekä opiskelijoiden suosiossa. Antti Wallin on koonnut artikkeliinsa *Katsantoja kaupungin muutokseen* (2018) Tampereen yliopiston tekemiä Tammelan asukkaiden haastatteluja vuodelta 2016. Artikkelissa selvitetään tammelalaisten suhtautumista paikan muutokseen alueen uudistamisen keskellä. Kaupunkilaisten mielipiteissä kiteytyy epäluuloisuus täydennysrakentamista kohtaan, mutta sen koetaan olevan osa muutosta. Arkkitehtuuriopiskelijoiden suunnitelmat täydennysrakentamisesta nähdään myönteisinä. Kauemmin Tammelassa asuneet kokevat asuinalueen osaksi omaa identiteettiään, kun taas vähemmän alueella asuneet eivät kokeneet alueen historiaa merkittävästi omakseen. Asukkaiden kertomissa tarinoissa korostuvat Tammelantori kohtaamispaikkana, mustamakkara sekä kenkätehtaat. Juuri maisemallinen kerroksellisuus ja sosiaalinen monimuotoisuus koettiin olennaisena osana Tammela. Täydennysrakentamisen myötä kerroksellisuus monipuolistuu. Asukkaiden mielestä tulevien muutosten tulisi syventää alueen nykyisiä vahvuuksia, kuten teollisuushistoriaa ja toria. (Wallin 2018, 21–22.)

Tammelan asutushistoria perustuu pitkälti työläisten itse itselleen rakentamista puutaloista sekä tehtaiden asuntorakentamisesta. Tammelan sosiaalinen elämä on ollut ja on edelleen kytköksissä tiiviisti Tammelantoriin, jonka ympäriltä puutalot on hävitetty ja elementtikerrostalot ovat tulleet tilalle. Aiemmin torin laidalla Aaltosen tehdas on ollut näyttävä, ellei näyttävin elementti mutta muun rakennuskannan kohotessa saman korkuiseksi, tehdas on sulautunut enemmän rakennettuun ympäristöönsä.

5.2 Täydennysrakentaminen Tammelassa

Kulttuuriympäristö muovautuu ja muuttuu uudisrakentamisen, täydennysrakentamisen, rakennusten uusiokäytön ja purkamisen myötä. Tyhjillään olevien teollisuusrakennusten uusiokäyttö voidaan lukea myös täydennysrakentamisen osaksi. Täydennysrakentaminen tarkoittaa asuinalueiden keskelle sijoitettavien uudisrakennusten rakentamista tai jo olemassa oleviin rakennuksiin rakennettavia lisäkerroksia. Täydennysrakentaminen vaatii muutoksia asemakaavaan. (Kiradigi 2016, 35.)

Tammela on ollut kymmenen vuoden ajan muutosten ja suunnitelmien keskiössä. Tällä hetkellä suunnitteilla on täydennysrakentamista, jonka lisäksi uudistusten tarkoituksena on lisätä kaupunkiviihtyisyyttä muun muassa liikenneverkostosuunnitelman, kunnallisteknisen yleissuunnitelman, viherharrakenteen suunnitelman ja energiamallinnuksen myötä. Lisäksi Tammelan torin yleisilmettä virkistetään ja sen alle suunnitellaan toriparkkia. (Tampereen kaupunki, 2020.)

Tammelan täydennysrakentamishanke on osa Viiden Tähtien Keskusta -kehitysohjelmaa, jossa on tarkoituksena uudistaa merkittävästi Tampereen kaupungin keskustaa vuosina 2018–2030. Ohjelmassa keskustan rakenne tiivistyy ja yhtenäistyy muun muassa raitioteiden, tunneleiden, parkkihallien, oleskelupaikkojen, tapahtumapaikkojen, täydennysrakentamisen sekä kävely- ja pyöräilyreittien myötä. Asuntoja suunnitellaan noin 15 000 asukkaalle ja työpaikkoja 15 000 työntekijälle. (Tampereen kaupunki, 2018.)

Tampereen kulttuuriympäristö ja rakennusperintö on huomioitu kehittämishankkeessa ja niiden todetaan olevan perusta dynaamisesti kehittyvälle kaupunkikeskustalle. Kulttuuriympäristöä pidetään viihtyisyys-, imago- ja identiteettitekijänä, jonka hoidosta ei tingitä keskustan uudistuessa. Maankäytön suunnittelussa huomioidaan vanha ja uusi toisiaan täydentävinä tekijöinä. Valtakunnallisesti, maakunnallisesti ja paikallisesti merkittävät kohteet tunnistetaan ja niihin liittyvät kulttuuriympäristöselvitykset luodaan yhteistyössä museoviranomaisten kanssa. Tampereen teollinen perintö nähdään kaupungin vahvana identiteettitekijänä. (Tampereen kaupunki, 2018.)

Aaltosen kenkätehtaan pohjoispuolella sijaitsevalla tontilla on huoltoasema, kahvila, päivittäistavarakauppa ja vuonna 1986 rakennettu kahdeksan kerroksinen liike- ja toimistorakennus.

Rakennukset eivät vie pinta-alaltaan koko tonttia, jolloin Aaltosen tehdas tulee näkyviin Tapionkadun ja Tammelan puistokadun risteyksessä pohjoisesta päin saapuessa. Kyseiselle tontille on suunnitella koko korttelin vievä uudisrakennus, joka asettuu tontille samalla tavoin kuin Aaltosen kenkätehdas. Kaupunkikuvatoimikunnan lausunnosta tammikuulta 2020 käy ilmi, että Aaltosen kenkätehtaan länsipuolella sijaitsevalle tontille suunnitellaan täydennysrakentamista kahdeksan kerroksisella rakennuksella sekä seitsemän kerroksisella lamelliosalla Kullervonkatua myöden. Paikalla sijaitseva kaksikerroksinen liikehuoneisto puretaan kahdeksan kerroksisen asuintalon tieltä. Lausunnossa todetaan, että uudisrakennukset mukailevat 50–60-lukujen tyyliä väriskaalaltaan ja arkkitehtuuriltaan ja ovat näin ollen sopeuttavaa ja eheyttävää täydennysrakentamista. (Tampereen kaupunki, 2020b.) Samoin tehdään itäpuolelle asuintalo Pitsnoukan välittömään läheisyyteen suunnitellaan uudisrakennusta, jolloin Aaltosen tehdas ympäristö tiivistyy kolmesta ilmansuunnasta. (Tampereen kaupunki, 2012.)

5.3 Aaltosen tehdas ympäristö ja ajallinen ulottuvuus

Tutkielmassa on kuvattu sitä, miten Aaltosen kenkätehdas näyttäytyy ympäristön muutosten keskellä. Rakennuksiin ja rakennettuun ympäristöön liittyy usein ihmisten henkilökohtaisia kokemuksia. Tiina-Riitta Lappi mainitsee artikkelissaan *Kuinka mennyt merkityksellistyy kaupunkipuhunnoissa? Narratiivisia tulkintoja jyvaskyläläisestä kaupunkiympäristöstä* (2013), että kaupunkiympäristöjen merkitys muodostuu ihmisten omista kokemuksista ja tulkinnoista. Kaupunkiympäristöt ovat kerroksellisia ajallisesti, tilallisesti ja sosiaalisesti. Materiaalinen muoto ja toiminnallinen sisältö toimivat rakennetun ympäristön identiteetin pohjana, johon liittyy herkästi kaupunkitilat, paikat ja ympäristön elementit. Näihin ympäristöihin kiinnittyy jatkuvasti uusia merkityksiä. (Lappi 2013.)

Ympäristön estetiikkaa tutkinut Vesa Vihanninjoki pohtii artikkelissaan *Kaupunkiympäristön esteetiikka hyvinvointikysymyksenä, esteettinen laatu maankäyttö- ja rakennuslaissa* (2015) ympäristön hyvinvointia edistäviä merkityksiä. Ajallista kerrostuneisuutta pohtiessa on tarpeellista huomioida yksittäiset rakennukset, kaupunkirakenne ja ympäristön vaikutus. Jokainen materiaali kestää kulu- tusta omalla tavallaan ja se on osa rakennuksen elinkaarta. On luonnon lakien vastaista, jos

materiaalien kulumisen estäminen on lähtökohtana rakentamisessa. Samalla historiaa koitetaan korvata nykyhetkellä. Tällöin lopputuloksena on historiaton ja ajallisesta ulottuvuudesta irrallinen rakennus. (Vihanninjoki 2015, 75.)

Myös Tammelassa tapahtuva täydennysrakentaminen on osa ajallista kerroksellisuutta. Esimerkiksi konkreettisesti rakentamalla lisää kerroksia jo olemassa olevaan rakennuskantaan saadaan ajalliseen ulottuvuuteen selkeitä näkyvissä olevia uusia merkityksiä. Vihanninjoki täsmentää, että kaupunkisuunnittelussa tärkeää on rakennuskannan ja kaupungin rakenteen suhde aikaan eli käytännössä se, kuinka eri aikoina rakennetut rakennukset näyttävät toisiinsa nähden. Yhtä yksimielistä selitystä sille ei ole, että kuinka paljon historia tai ajan kulumisen rakennuskannassa saisi näkyä. Tutkimuksen valossa voidaan kuitenkin sanoa, että ajallinen kerroksellisuus on olennainen tekijä kestävässä rakennuskannassa sekä eheässä kaupunkiympäristössä. (Vihanninjoki 2015, 76.)

Tutkielmassa todettiin aiemmin, että kauemmin Tammelassa asuneet kokivat kaupunginosan omaksi identiteetikseen vahvemmin kuin vähemmän alueella asuneet. Kaupunkirakenteen ajallinen ulottuvuus muodostaakin yhteisöllisen muistin pohjan. Nämä seikat edustavat sosiaalisia näkökulmia, kuten yhteiskuntaluokkia. Ajallista ulottuvuutta ja kerroksellisuutta ylläpitämällä tehdään ilmeiseksi yhteiskunnan kehityskulku ja se, miten se on nykymuotoonsa kehittynyt. Säilyttämällä tiettyjä menneisyyden osia, otetaan samalla kantaa siihen mikä on säilyttämisen ja muistamisen arvoista. Lappi toteaa artikkelissaan, että nykyään kulttuurin symbolit ja yritysten pääoma yhdistyneenä tekijänä näkyy kaupunkitilan tuottamisessa ja rakenteessa. Kaupungin ilmapiiristä ja olomuodosta välittyvät päätökset ja arvot, jotka on määritelty säilytettäväksi ja näkyviksi. (Vihanninjoki 2015, 77; Lappi 2013.)

Vanhan rakennuksen uusiokäytössä uuden toiminnan myötä yhteys menneisiin käyttöihin ja toimintoihin säilyy. Näin ylläpidetään myös kaupunkilaisten muistia rakennukseen liittyvässä toiminnallisessa kerroksellisuudessa. (Lappi 2013.) Esimerkiksi säilyttämällä Aaltosen tehdasrakennus tai osia teollisesta Tammelasta ylläpidetään ihmisten teollisuuden liittyviä identiteettejä ja muistia. Toisaalta Aaltosen tehtaasta on käytännössä säilytetty entisellään vain pieni osa, ja tehtaan toiminnallinen sisältö on muuttunut, jonka myötä myös Tammelan sosiaalinen ulottuvuus on muuttunut. Tästä huolimatta muisti säilyy kuitenkin rakennuksen toiminnallisessa kerroksellisuudessa.

Ajallinen ulottuvuus liittyy läheisesti myös paikalliseen identiteettiin, jota tarkasteltiin tutkimuksen viitekehysessä muun muassa Simo Häyrysen Outokummun kaivosyhteisöstä tekemien havaintojen perusteella. Outokummussa oli kyse koko kaivoksen ja siihen liittyvien rakennusten sekä ympäristön säilymisestä, mutta myös yksittäisellä rakennuksella voi olla keskeinen rooli tiettyyn paikkaan kuumisessa. Kaupunkikuvan kerroksellisuus saattaa korostua ja konkretisoitua yksittäisten rakennusten suojelun kautta. Ajallinen kerroksellisuus kaupunkiympäristöjen suunnittelussa vaatii aina uuden ja vanhan rakennuskannan suhteuttamista toisiinsa. (Vihanninjoki 2015, 77.)

5.4 Aaltosen kenkätehdas teollisena kulttuuriympäristönä

Aaltosen kenkätehdas on merkittävä osa kenkäteollisuuteen liittyvää kulttuuriperintöä Tampereella ja koko Suomessa. Se on ollut myös osa Tammelan kaupunginosaan kohdistunutta mittavaa kenkien valmistajien ryhmittymää ja teollista Tammelaa. Asumiskäyttö on pitänyt rakennuksen pintapuolisesti erittäin hyvässä kunnossa ja siitä on selkeästi tunnistettavissa sen edellinen käyttötarkoitus. Esimerkiksi punatiilisen rakennuksen voi yhdistää 1900-luvun alun teollisuusrakennukseksi.

Aaltosen kenkätehtaasta on maininta *Pirkanmaan maakunnallisesti arvokkaat rakennetut kulttuuriympäristöt 2016* selvityksessä, joka on keskeinen osa Pirkanmaan maakuntakaavaa 2040. Selvityksen on tehnyt Pirkanmaan maakuntamuseo ja sen tarkoituksena on ollut laatia ajantasainen ja selkeä tietosisältö merkittävien rakennettujen kulttuuriympäristöjen arvottamisen asiantuntijatyöhön. Aaltosen kenkätehdas kuuluu Tammelan teollisuuskohteet ja tori -kokonaisuuteen, joka ilmentää 1900-luvun alun teollista rakentamista sekä asuntotuotantoa. Vanhat teollisuusrakennukset on saneerattu toimistotiloiksi tai asunnoiksi. (Pirkanmaan liitto 2016, 206.)

Tampereen kaupungin kaupunkikulttuuriyksikkö on laatinut 24 erilaista kuvakulmaa Tampereen kaupunkiin. Tampereeseen voi tutustua sähköisten esitteiden avulla esimerkiksi kirjailijoiden, artistien, kuvataiteilijoiden, arkkitehtien tai kaupunginosien kautta. Yhtenä tutustumiskohteena on teollinen Tammela, jossa tutustutaan ensinnäkin Aaltosen kenkätehtaaseen sekä muihin Tammelassa vaikuttaneisiin tehtaisiin. (Kulttuuriraitit n.d.)

Dive-menetelmässä yhtenä arvottamisen ja analysoinnin osana on autenttisuus ja integriteetti. Niiden avulla osoitetaan, miten paljon kulttuuriympäristön rakenteet ja ominaispiirteet välittävät historiallisia merkityksiä. Myös historiallinen luettavuus toimii merkitysten välittäjänä. Autenttisuudella tarkoitetaan konkreettisesti eri osien alkuperäisyyttä verrattaessa rakennuksen eri vaiheisiin ja tilanteisiin. (Museovirasto 2013, 19.) Esimerkiksi Aaltosen tehtaassa autenttista on 1900-luvulle tyypillinen punatiilinen julkisivu koristeineen, jonka voidaan lukea kuuluvan Tampereelle tyypillisiin ominaispiirteisiin. Autenttista on myös sisätilojen rautakaiteiset portaikot, joissa on huomattavissa vuosien saatossa muodostuneet askelmien kulumat. Autenttisuus voi olla siis fyysisiä piirteitä tai esimerkiksi sosiaalisia yhteyksiä tai toiminnallisia ominaisuuksia (Museovirasto 2013, 19). Tehtaan johtajasta ja Aaltosen kenkätehdas Oy:n perustajasta Emil Aaltosesta löytyy runsaasti materiaalia elämäkertana, juhlavuosikertomuksina, yrityshistoriikkeina, kenkäteollisuuteen pohjautuvina teoksina ja Aaltosella työskennelleiden ihmisten kertomuksina. Kertomuksista paljastuu ainakin arvostus toimitusjohtajaa kohtaan. Nämä dokumentit toimivat kulttuurihistoriallisen arvon argumenttina. Aaltosen kenkätehtaan fyysisestä rakennuksesta löytyy rakennuspiirustuksia ja muutospiirustuksia. Rakennuspiirustukset ovat allekirjoittaneet arkkitehdit Lambert Petterson ja Bertel Strömmer, jotka molemmat vaikuttivat 1900-luvun alkupuoliskon arkkitehtuuriin muutamissa suomalaisissa kaupungeissa. Pettersonin kädenjälki näkyy varsinkin Tampereella teollisuusarkkitehtuurissa.

Integriteetti tarkoittaa visuaalista, funktionaalista ja rakenteellista yhtenäisyyttä. Esimerkiksi jos rakennuksen alkuperäinen toiminta jatkuu vielä, on sen integriteetti funktionaalinen. Rakenteellinen integriteetti liittyy fyysiseen koskemattomuuteen. Aaltosen tehtaan ympäristössä rakenteellinen integriteetti toteutuu vanhan asemakaavan näkyvyytenä nykyisessä korttelirakenteessa. Visuaalinen integriteetti toteutuu silloin, jos funktionaaliset ja rakenteelliset piirteet ovat säilyneitä verrattaessa kaupunkikuvaan. (Museovirasto 2013, 19.)

Huolimatta ajallisesta kerroksellisuudesta Aaltosen kenkätehdas, Emil Aaltosen puisto ja ympärillä olevat työläisille rakennetut asuinrakennukset muodostavat yhtenäisen ja kulttuurihistoriallisen kokonaisuuden, joka muistuttaa Tammelassa toimineesta kenkäteollisuudesta ja siitä, kuinka tehdas on vielä 1960-luvulla osallistunut esimerkiksi työntekijöidensä asumisen järjestämiseen. Tehtaan rakentaminen vaikutti myös merkittävästi Tammelantorin kaupunkikuvaan 1900-luvun alussa. Ennen

tehdasta Tammelantoria ympäröi matalat puutalot. Neljäkerroksisen koko korttelin vievän tiilirakennuksen myötä torin maisema sai arvokkuutta ja vaikuttavuutta.

Ympäristöjen haavoittuvuutta on tärkeä arvioida Dive-menetelmässä, jos niihin on kohdistumassa muutospaineita. Kulttuuriperintöarvot saattavat esimerkiksi heiketä, jos ympäristön muutokset ovat mittavia. (Museovirasto 2013, 21.) Kenkätehtaan rakennuksen haavoittuvuuteen saattaa vaikuttaa kaupungin kehityssuunnitelmat. Esimerkiksi uusien suunnitelmien myötä Tammelaan muuttaa yhä enemmän asukkaita, raitiovaunun rakennushankkeita laajennetaan ja palveluiden tarjonta kasvaa. Samalla kaupunki tiivistyy entisestään. Toisaalta Aaltosen kenkätehdas on säilynyt ulkoisesti muuttumattomana vuosikymmeniä ja vankan olemuksensa vuoksi ympärillä tapahtuva ruutukaavan täydennysrakentaminen ei heikennä rakennuksen kaupunkikuvallista merkitystä. Päinvastoin se luo siihen lisää kerroksellisuutta. Rakennuksen muutosten sietokyky ei ole siis ylittynyt. Tehdasrakennukset luovat uudelleenkäyttömahdollisuuksia ainakin suurten tilojensa ansiosta. Tässä tapauksessa salit on hyödynnetty asuinkäyttöön. Aaltosen tehdas oli uusiokäyttösuunnitelmien kohteena jo heti sulkeutumisensa jälkeen 1980-luvulta lähtien, eikä arkistoista löytynyt viitteitä rakennuksen purkusuunnitelmista.

Emil Aaltosen 100-vuotissyntymäpäivän kunniaksi pystytettiin muistomerkki tehtaan edessä sijaitsevaan puistoon vuonna 1969. Muistomerkki on kuvanveistäjä Raimo Utraisen suunnittelema suihkukaivo, joka symboloi teollisuuden kehitystä. Muistomerkin paljastustilaisuudessa oli mukana tasavallan presidentti Urho Kekkonen. Myös kyseinen puistoalue nimettiin Emil Aaltosen puistoksi muistomerkin asennuksen yhteydessä. (Tampereen kaupunki, 2006.) Kenkätehtaan rakennuksen seinään on kiinnitetty muistolaatta Emil Aaltosen työstä ja omistamista yrityksistä Tammelassa ja Pirkanmaalla.

Yhteenvetona voidaan todeta, että Anna Sivulan määrittelemä kulttuuriperintöprosessiin liittyvä monumentalisoiva identiteettityö on toteutunut ympäristöön sijoitettujen muistomerkkien myötä. Tutkielman viitekehityksessä mainitussa identiteettityössä yhteisö tulkitsee tiettyä merkityksellistä jälkeä yhteisestä jaetusta historiastaan ja antaa sille symbolisen merkityksen. (Sivula 2017, 12.) Tässä tapauksessa niin yksilö, yhteisö kuin instituutio ovat tehneet valinnan, jossa Aaltosen kenkätehdas ja Emil Aaltonen kaiken takana muistuttavat aineellisesta ja aineettomasta

kulttuuriperinnöstä kyseisten monumenttien myötä. Aaltosen yritykseen ja kenkätehtaaseen liittyvät historialliset teokset ja historiikit sekä henkilökunnasta kertovat julkaisut ovat myös osaltaan monumentalisoivaa identiteettityötä ja vahvistavat yhteisön paikallista identiteettiä. Kuten myös Aaltosen kenkätehtaan edessä sijaitsevan puiston nimeäminen Emil Aaltosen puistoksi. Nimeäminen vahvistaa monumentalisoivaa työtä etenkin, kun merkityksen on määrittänyt Tampereen kaupunki.

YHTEENVETO

Kaupunki ja yhteiskunta muuttuu vääjäämättä. Nykyään teollisuusrakennusten karkea estetiikka vetää puoleensa. Tammela on muuttunut hieman rosoisesta työväen kaupunginosasta kaupungin laidalla, trendikkääksi ja halutuksi alueeksi lähellä keskustaa. Tammelassa on havaittavissa muillekin suomalaisille kaupungeille tyypillinen muutos agraarista maisemasta osaksi työväen kaupunkia ja lopulta teollisuuden vähentymisen johdosta jälkiteollisesta globaaliksi urbaaniksi yhteisöksi. Osaltaan aikaisemmin mainittu gentrifikaatio on vaikuttanut tähän muutokseen mutta se on myös toisaalta mahdollistanut sen. Kaupunkitilan hyödyntäminen on muuttunut ympäristön muutosten seurauksena. Aaltosen kenkätehtaan muutos asuinkäyttöön on vaikuttanut Tammelantorin kaupunkitilan luonteeseen. Lisäksi tulevaisuuden suunnitelmat täydennysrakentamisesta muokkaavat kenkätehtaan ympäristöä.

Maisterintutkielmassa sovellettiin kulttuuriympäristön analysointiin kehiteltyä Dive-menetelmää. Tarkoituksena oli kuvata Aaltosen kenkätehtaan rakennuksen muutosta sekä kerätä ja koota materiaalia kulttuurisista arvoista ja etsiä niistä historiallisia merkityssisältöjä samalla peilaten niitä Aaltosen entisen kenkätehtaan nykyiseen olomuotoon ja tarkoitukseen. Analyysimenetelmä oli sujuvasti sovellettavissa kenkätehtaaseen ja lähiympäristöön Tammelassa. Menetelmän avulla aukesi uusia kulmia tutkia rakennusta ja löytää tärkeimmät kulttuurihistorialliset merkitykset. Vaikka Dive-menetelmästä hyödynnettiin vain kolmea ensimmäistä analyysivaihetta, oli sen käyttö joustavuutensa vuoksi mielekästä ja vastasi asetettuihin tavoitteisiin. Menetelmän kautta kaavoituksen ja maankäytön merkitys nousivat yhdeksi suureksi tekijäksi kulttuurihistoriallisten arvojen hahmottamisessa sekä kaupunkikuvallisessa kokonaisuudessa. Samalla maankäyttö- ja rakennuslaki tukivat aineistoa ja havainnollistivat kulttuuriympäristön suojelukysymyksissä sekä ympäristöjen

rakentamisessa. Tutkielman toteuttaminen ajoittui koronapandemian aikaan, jolloin esimerkiksi haastattelujen tekeminen olisi ollut hankalaa. Neljännen vaiheen lisääminen tutkielmaan olisi tuonut siihen lisää syvyyttä ja aineistoon monipuolisuutta.

Tutkielmassa hyödynnettiin rakennuspiirustuksia, muutospiirustuksia ja havainnointia muutosten tunnistamisessa. Vanhoja dokumentteja ja piirustuksia tutkiessa on mahdollista, että ne eivät vastaa todellisuutta. Lisäksi voi olla, että piirustukset eivät ole toteutuneet alkuperäisinä. Tutkielmassa tulokinta perustuu lähdemateriaaleista saatuun tietoon ja niitä on verrattu nykyhetkeen. Tutkielmalla on painoarvoa paikallisesti ja Tammelan teollisen historian ja yksittäisten teollisten rakennusten merkittävyyden ymmärtämisessä ja tunnistamisessa.

Teollisuusrakennuksia halutaan suojella ja rakennukset hyväksytään osaksi tärkeää ja muistamisen arvoista menneisyyttä. Tammelassa suurin osa vanhoista teollisuusrakennuksista on muutettu toimistotiloiksi tai asuinkäyttöön. Tällaisissa ympäristöissä korostuu jo tutkimuksen teoreettisessa viitekehäyksessä mainittu Kenneth Hudsonin ajatus suuresta museosta, josta ihminen tai yhteisö voi löytää piirteitä menneisyydestään. Rakennuksista on kuitenkin löydettävissä yhteneväisyyksiä niihin muodostuneesta kerroksellisuudesta riippumatta rakennusajankohdasta. Esimerkiksi sodan jäljet saattavat konkreettisesti näkyä rakennusten julkisivuissa.

Vaikka tehdasyhteisön elämään paljon vaikuttavaa patriarkalisuutta ilmeni lähinnä 1800-luvulla, on Emil Aaltosen käytännöissä havaittavissa samantyyllisiä piirteitä. Aaltonen tarjosi työntekijöilleen työtä, lainoja, asuntoja sekä vapaa-ajanvietto mahdollisuuksia. Tehtaan toiminnasta painettiin yrittyslehtiä ja juhlavuosina erikoislehtiä sekä historiikkeja. Monet paikalliset työskentelivät tai olivat tehtaassa työskentelevien lapsia. Tehdas on fyysinen jälki merkittävästä teollisesta toiminnasta Tammelassa. Emil Aaltosen ja kenkätehtaan merkitys oli jo vilkkaimpina vuosina arvostettua paikallisesti, alueellisesti ja maakunnallisesti.

Tutkielman alussa esitettiin tutkimuskysymykset: ”miten Aaltosen kenkätehdas ja sen ympäristö on muuttunut?”, ”mitä rakennuksen nykyinen olomuoto viestii sen muutoksesta ja rakennukseen liittyvistä arvoista?” sekä ”minkälaisena Aaltosen tehdas näyttäytyy täydennysrakentamisen

aikakautena?”. Lisäksi pohdittiin kysymyksiä ”minkälainen tulevaisuus rakennuksen ja sille ominaisten piirteiden säilyvyydellä on?”, ”miten ympäristön muutokset ovat vaikuttaneet rakennukseen?”. Voidaan todeta, että Aaltosen kenkätehtaan ympäristö on tiivistynyt ja vilkastunut huomattavasti 1900-luvun alusta. Matalat puutalokorttelit on purettu elementtitalojen tieltä. Tehdasrakennus on ollut keskellä muutosta koko ikänsä. Yli satavuotias rakennus on seissyt alkuperäisellä paikallaan sotien aikana, uusien funktionalististen ihanteiden tullessa Suomeen, jolloin kaupunkien keskustoja yritettiin sopeuttaa uuteen aikakauteen mahtuviksi sekä nykyisen täydennysrakentamisen aikana. Rakennuksesta ei ole huomattavissa rapautumista ja sen kunto on erittäin hyvä. Voidaan siis karkeasti todeta, että 1900-luvun alun tehdasrakennus sopeutuu nyky muutoksiin. Täydennysrakentamisen aikakautena rakennuksen merkitys asuintalona korostuu. Tammelaan muuttaa enemmän väkeä, jolloin korttelin vievä massiivinen tehdasrakennus ja sen sisäpiha tuovat asukkaille yksityisyyttä.

Rakennuksen tähän päivään säilynyt olomuoto viestii sen kulttuurihistoriallisesta arvosta ja arvostamisesta sekä merkityksestä historiallisessa kontekstissa. Se on rakennushistoriallisesti ja -tekniisesti arvokas 1900-luvun tehdasrakennus. Tehdas lukeutuu Lambert Pettersonin merkittävään arkkitehtuuriin Tampereella. Rakennusta kutsutaan edelleen ”Aaltosen tehtaaksi” vaikka sen toiminnallinen sisältö onkin muuttunut. Kokonaisuutena se ilmentää Emil Aaltosen elämäntyötä ja on samalla muistomerkki Aaltosen kenkäteollisuudesta.

Rakennuksen nykyinen tehtävä asuinrakennuksena on jatkunut yli kaksikymmentä vuotta. Tehtaan muuttamiseen asunnoiksi on vaikuttanut esimerkiksi 1990-luvun yhteiskunnalliset näkökannat ja muotisuuntaukset. Toiminnallinen sisältö on muuttunut ympärivuorokautiseksi käytöksi. Massiiviset kenkien valmistukseen tarvittavat laitteet ja koneistot ovat hävinneet asuntojen tieltä. Rakennus voi olla yhtä merkittävä osa yksilön elämää nykyään asuntona, kuin 1900-luvulla tehtaan työpaikkana. Yhteisöllinen merkitys asuntona korostuu yhteisen sisäpihan, kerhotilojen ja kuntosalin myötä. Asukkaille on tarjolla yhteistoimintaa ja tapahtumia, jotka vahvistavat paikkaan kuuluvuuden tunnetta. Rakennuksella on suuri identiteettinen arvo.

Tutkielma tuo esille teollisuusympäristöihin liittyviä kulttuurihistoriallisia merkityssisältöjä ja kyysiin ympäristöihin liittyviä aineettomia ja aineellisia kerroksia. Emil Aaltosen luoma tehdasyhteisö ja siihen liittyvät rakennukset kokonaisuutena tuovat Tammelan kaupunkikuvaan kerroksellisuutta.

Kenkätehtaan uusi käyttö ylläpitää yhteyttä rakennuksen menneisyyteen ja alkuperäiseen toimintaan. Vaikka toiminta tehtaassa on loppunut, jatkuu rakennuksen kulttuuriperintöprosessi uusien sukupolvien myötä.

LÄHTEET

- Ajantasa-asemakaava. 1990. Asemakaavan muutos. Kortteli n:o 261, kortteli n:o 263. Tampere. Saatavissa: <https://kartat.tampere.fi/oskari/> [viitattu 15.9.2020]
- Arkkitehtuurimuseo. n.d. Arkkitehdit. Bertel Strömmer. Saatavissa: <https://www.mfa.fi/kokoelmat/arkkitehdit/bertel-strommer/> [viitattu 1.4.2021]
- Cossons, Neil. 2012. Why preserve the industrial heritage? Julkaisussa Industrial Heritage Re-Tooled : The TICCIH Guide to Industrial Heritage Conservation, 6-16. The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage (TICCIH). Lancaster: Carnegie Publishing Ltd.
- Haapala, Pertti. 1986. Tehtaan valossa. Teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820-1920. Suomen historiallinen seura. Historiallisia tutkimuksia 133. Tampere.
- Hanka, Heikki. Lonkila, Helena. 2020. The negotiated cultural environment. Saatavissa: <http://www.lasproceedings.lv/en/publikacija/the-negotiated-cultural-environment/> [viitattu 22.6.2021]
- Heikkilä, Timo. 1987. Teollisuusrakennusten uusi käyttö: Aaltosen vanha kenkätehdas. Diplomityö. Tampereen teknillinen korkeakoulu. Arkkitehtuurin osasto. Tampere.
- Hernberg, Hella. 2013. Elämää tyhjiin tiloihin? Saatavissa: [https://www.kulttuuriymparistomme.fi/fi-FI/Ajankohtaista/Artikkelit/Kulttuuriympariston_suojelu/Elamaa_tyhjiin_tiloihin\(37776\)](https://www.kulttuuriymparistomme.fi/fi-FI/Ajankohtaista/Artikkelit/Kulttuuriympariston_suojelu/Elamaa_tyhjiin_tiloihin(37776)) [viitattu 14.10.2020]
- Hernberg, Hella. 2014. Tyhjät Tilat. Näkökulmia ja keinoja olemassa olevan rakennuskannan uusiokäyttöön. Ympäristöministeriö. Rakennetun ympäristön osasto. https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/135964/TyhjatTilat_web.pdf?sequence=1
- Hudson, Kenneth. 1993. The Great European Museum. Saatavissa: <https://pdfs.semanticscholar.org/505c/9ebcee35af08a1071a31dd3599e3b805f11c.pdf> [viitattu 10.6.2021.]
- Härö, Erkki. Koskinen, Helinä. 1999. Tehdassalista teolliseen maisemaan. Teollisuusperinnön tutkimusta ja suojelua. Julkaisussa Muistomerkki, rakennetun historian ulottuvuuksia, 144-153. Museovirasto, rakennushistorian osasto. Toim. Marja Tettu Knapas. Helsinki: F.G. Lönnberg
- Häyrynen, Simo. 2010. Kulttuuri jää, Outokumpu kaivosteollisuuden jälkeen. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 1294. Helsinki.

- Immonen, Visa. Mäki, Maija & Taavitsainen, J.-P. 2018. Tutkimuksen ja kulttuuriperinnön jännitteitä: Teollisuusarkeologian historia Suomessa. *Tekniikan Waiheita*, 36(3), 22-38. Saatavissa: <https://journal.fi/tekniikanwaiheita/article/view/82367> [viitattu 27.4.2021]
- Jaakola, Juha. 2017. Parasta Tamperetta : Taloja ja paikkoja parhaasta päästä. Tampere-seura. Tampere.
- Kiradigi. 2016. Kiinteistö- ja rakentamisan keskeinen sanasto. Versio 1.0. Helsinki. Saatavissa: http://www.kiradigi.fi/media/tietopankki/kira-sanasto_1.0.pdf [viitattu 7.6.2021]
- Korjausrakentamisen strategia 2007-2017. Linjauksia olemassa olevan rakennuskannan ylläpitoon ja korjaamiseen. Ympäristöministeriö. Helsinki.
- Kuitunen, Hannele. Lähdesmäki, Ulla. Aino, Nissinaho. 2005. Elämää kulttuuriympäristössä. Opas maanomistajille. Pirkanmaan maakuntamuseo. Tampereen museoiden julkaisuja 83. Tampere: Vapriikki
- Kulttuuriraitit. n.d. Paten ja Juicen Tampere sekä parikymmentä muuta kuvakulmaa kaupunkiin! Kaupunkikulttuuriyksikkö. Tampere. Saatavissa: <https://www.tampere.fi/kulttuuri-ja-vapaa-aika/kulttuuri/aineistot/kulttuuriraitit.html> [viitattu 15.4.2021]
- Kulttuuriympäristöstrategia 2014-2020. Opetus- ja kulttuuriministeriö. Ympäristöministeriö. 2014. Saatavissa: https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/43197/Kulttuuriymp%a4rist%c3%b6strategia_2014.pdf?sequence=1&isAllowed=y [viitattu 10.9.2020]
- Kulttuuriympäristö vaikutusten arvioinnissa. 2013. Suomen ympäristö 14. Ympäristöministeriö. Rakennetun ympäristön osasto.
- Kähkönen, Satu. 2015. Kulttuuriympäristöohjelmien kulttuuriympäristö. Tahiti. Taidehistoria tieteenä. Saatavissa: <http://tahiti.fi/04-2015/tieteelliset-artikkelit/kulttuuriymparistoohjelmien-kulttuuriymparisto/> [viitattu 27.4.2021]
- Museovirasto, 2013. Kulttuuriympäristöanalyysi – opas DIVE-menetelmän käyttöön. Saatavissa: <https://www.museovirasto.fi/uploads/Arkisto-ja-kokoelmapalvelut/Julkaisut/opas-dive-menetelman-kayttoon.pdf> [viitattu 2.4.2020]
- Laki rakennusperinnön suojelemisesta. 2010. 4.6.20120/498. Finlex. Saatavissa: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2010/20100498> [viitattu 25.11.2020]
- Lappi, Tiina-Riitta. 2013. Kuinka mennyt merkityksellistyy kaupunkipuhunnoissa? Narratiivisia tulkintoja jyväskyläläisestä kaupunkiympäristöstä. Julkaisussa Muistin kaupunki, tulkintoja kaupungista muistin ja muistamisen paikkana, 324-347. Toimittaneet Katri Lento ja Pia Olsson. Tietokirjallisuus. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Helsinki.

- Linnanmäki, Seija. 2011. Architectural and historical values of technical services in the reuse of industrial buildings. Julkaisussa Reusing the industrial past by the Tammerkoski rapids, Discussions on the value of industrial heritage, 37-43. City of Tampere. Museum services. Pirkanmaa provincial museum
- Lähteenmäki, Marja. 2011. The industrial landscape of Verkatehdas mill in Tampere. Julkaisussa Reusing the industrial past by the Tammerkoski rapids, Discussions on the value of industrial heritage, 26-36. City of Tampere. Museum services. Pirkanmaa provincial museum.
- Maankäyttö- ja rakennuslaki. 1999. 5.2.1999/132. Finlex. Saatavissa: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990132#a132-1999> [Viitattu 19.1.2021]
- Metsäranta, Pinja. 2010. Linnoista lähiöihin – Rakennetut kulttuuriympäristöt suomessa. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisuja 33. Helsinki
- Museovirasto. n.d. Rakennettu kulttuuriympäristö. Saatavissa: <https://www.museovirasto.fi/fi/kulttuuriymparisto/rakennettu-kulttuuriymparisto#Rakennettuhyvinto> [viitattu 10.9.2020]
- Niemi, Olli. Nurmi, Tarja. 1989. Teollisuustilojen uudelleenkäytön kehittäminen: Sovelluskohteena Tampereen keskusta. Tampereen kaupunki. Ympäristöministeriön kaavoitus- ja rakennusosasto. Asuntohallitus. Tampereen teknillinen korkeakoulu.
- Niemelä, Jari. 2009. Finlaysonin palatsi – helmi kansallismaisemassa. Olander Kiinteistöt Oy. Tampere.
- Pirkanmaan liitto 2016. Pirkanmaan maakuntakaava 2040. Pirkanmaan maakunnallisesti arvokkaat rakennetut kulttuuriympäristöt 2016. Saatavissa: https://maakuntakaava2040.pirkanmaa.fi/sites/default/files/raku_27052016.pdf [viitattu 10.5.2021]
- Rakentaminen & kiinteistöt. 2018. Yle uutiset. Arvotalon rakenteista löytyi kemikaaleja – ostaja vaatii Tampereelta hyvitystä miljoonakuluista. Saatavissa: <https://yle.fi/uutiset/3-10517005>. [viitattu 15.7.2021]
- Seppinen, Juhani. 1989. Teollinen kenkä. Tamperelaisen kenkäteollisuuden vaiheet. Tampereen kaupungin museolautakunnan julkaisuja 23. Tampereen kaupungin museot. Pirkanmaan maakuntamuseo.
- Sivula, Anna. 2010. Menetetyn järven jäljillä, historia osana paikallista kulttuuriperintöprosessia. Julkaisussa Medeiasta pronssisoturiin: kuka tekee menneestä historiaa? 21-39. Turun historiallinen yhdistys. Turku.

- Sivula, Anna. 2017. Mitä teollinen kulttuuriperintö on? Teollinen kulttuuriperintö saa arvonsa historiasta. Julkaisussa Satakunnan teollinen kulttuuriperintö, 9-36. Harjavalta: Satakunnan historiallinen seura.
- Tampereen kaupunki. 2020a. Tammelan täydennysrakentaminen. Saatavissa: <https://www.tampere.fi/asuminen-ja-ymparisto/kaupunkisuunnittelu-ja-rakentamishankkeet/tammelan-taydennysrakentaminen.html> [viitattu 17.12.2020]
- Tampereen kaupunki. 2020b. XV (Tammela), Pinninkatu 21 täydennysrakentaminen. Asemakaavan valmisteluaineistosta saadut viranomaiskommentit alkuperäisinä. Kaupunkikuvatoimikunta. Lausunto asemakaavan viitesuunnitelmasta, kaava nro 8744, 837-115-258-1, Pinninkatu 21-23. Saatavissa: [https://tampere.cloudnc.fi/fi-FI/Toimielimet/Yhdyskuntalautakunta/Kokous_2582020/Asemakaava_nro_8744_XV_Tammela_Pinninkat\(155890\)](https://tampere.cloudnc.fi/fi-FI/Toimielimet/Yhdyskuntalautakunta/Kokous_2582020/Asemakaava_nro_8744_XV_Tammela_Pinninkat(155890)) [viitattu 15.12.2020]
- Tampereen kaupunki. 2018. Viiden tähden keskusta 2018-2030. Tampereen keskustan kehittämisohjelma 2018-2030. Tampereen kaupunginhallitus. Saatavissa: https://www.tampere.fi/tiedostot/v/bj21Xli2v/Tampereen_kaupunki_Viiden_tahden_kestutan_kehittamisohjelma_2018_2030_lowres.pdf [Viitattu 14.1.2021]
- Tampereen kaupunki. 2006. Tampereen nykytaiteen museo. Teosluettelo. Raimo Utriainen. Saatavissa: <https://www.tampere.fi/ekstrat/taidemuseo/patsaat/utriaine.htm> [viitattu 12.5.2021]
- Tampereen kaupunki. 2012. Tammelan yleissuunnitelma. Tammelan täydennysrakentamisen pilottiprojekti. 11.6.2012. Tampereen kaupunki. Saatavissa: https://www.tampere.fi/liitteet/t/aBJgABTYy/Tammelan_yleissuunnitelma_Kh_2012_raportti.pdf [viitattu 13.6.2021.]
- Teollisuusperintöseura ry. 2013. Teollisuusperintöseura. Saatavissa: <https://www.teops.fi/> [viitattu 10.11.2020]
- Ticcih, 2021. The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage. Guiding principles & agreements. Saatavissa: <https://ticcih.org/about/about-ticcih/> [viitattu 9.4.2021]
- Törmä, Mika. 2008. Aaltonen. Kenkä- ja nahkateollisuutta 1889-1984. Vammalan kirjapaino Oy.
- Vares, Vesa. 2007. Emil Aaltonen. Teollisuusjohtaja ja suurlahjoittaja. Otavan kirjapaino Oy. Keuruu.
- Vihanninjoki, Vesa. 2015. Kaupunkiympäristön estetiikka hyvinvointikysymyksenä : esteettinen laatu maankäyttö- ja rakennuslaissa. Julkaisussa Ympäristö, estetiikka ja hyvinvointi, 62-87. Toimittaneet Arto Haapala, Kalle Puolakka ja Tarja Rannisto. Tietokirjallisuus. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Helsinki.

Vilkuna, Janne. n.d. Täytetyn tiikerin äärellä - Museologia, mitä se on? Saatavissa:
<https://core.ac.uk/download/pdf/39911347.pdf> [Viitattu 10.6.2021]

Wacklin, Matti. 2010. Tammela - suutarien pääkaupunki. Tammerprint Oy. Tampere

Wallin, Antti. 2018. Katsantoja kaupungin muutokseen. Yhdyskuntasuunnittelu. Saatavissa:
<https://journal.fi/yhdyskuntasuunnittelu/article/view/78162/39063> [viitattu 26.4.2021]

Yleissopimus aineettoman kulttuuriperinnön suojelemisesta. 47/2013. Finlex. Saatavissa:
<https://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/2013/20130047#idp447013056> [viitattu 10.9.2020]

Zukin, Sharon. 2010. Naked city : the death and life of authentic urban places. Oxford university press, Inc. New York.

ARKISTOLÄHTEET

Materiaalit ja värit. 1995. Lairto Oy. Kiinteistö Oy Tampereen Kyllikinkatu 15. Tampereen rakennusvalvonnan arkisto.

Muutospiirustus. 1990. Lairto Oy. Aaltosen kenkätehdas. Tampereen rakennusvalvonnan arkisto.

Muutospiirustus. 1995. Lairto Oy. Aaltosen kenkätehdas. Tampereen rakennusvalvonnan arkisto.

Muutospiirustus. 1997. Pekkanen-Seppänen-Mikkilä Oy. Aaltosen kenkätehdas. Tampereen rakennusvalvonnan arkisto.

Muutospiirustus. 1998. Pekkanen-Seppänen-Mikkilä Oy. Aaltosen kenkätehdas. Tampereen rakennusvalvonnan arkisto.

Pohjapiirustus Bertel Strömmer. 1926. Aaltosen kenkätehdas. Tampereen rakennusvalvonnan arkisto.

Pohjapiirustus Lambert Petterson. 1916. Aaltosen kenkätehdas. Tampereen rakennusvalvonnan arkisto.

Tampereen kaupunki. 1986a. Rakennuslautakunta. 24.9.1986. Lupahakemus käyttötarkoituksen muutokselle. Tampereen rakennusvalvonnan arkisto.

Tampereen kaupunki. 1986b. Rakennuslautakunta. 22.5.1986. Lupahakemus käyttötarkoituksen muutokselle. Tampereen rakennusvalvonnan arkisto.

Tampereen kaupunki. 1987. Rakennuslautakunta. 29.12.1987. Lupahakemus käyttötarkoituksen muutokselle. Tampereen rakennusvalvonnan arkisto.

Tampereen kaupunki. 1989. Rakennuslautakunta. 8.3.1989. Lupahakemus 89-344. Tampereen rakennusvalvonnan arkisto.

Tampereen kaupunki. 1997. Ympäristölautakunta. 10.6.1997. Päätöksen antaminen kiinteistö Oy tampereen Kyllikinkatu 15 poikkeuslupahakemuksesta tontille xv-261-3 (Kyllikinkatu 15, Tammelan puistokatu 23). Tampereen rakennusvalvonnan arkisto.

Tampereen kaupunki. 1998. Ympäristölautakunta. 13.01.1998. Lupanumero 97-1325. Tampereen rakennusvalvonnan arkisto.

KUVALUETTELO

Kuva 1. Kenkätehtaan tontti. E. A. Bergius. 1911–1915. (Tampereen museot)

kuva 2. Aaltosen kenkätehdas kuvattuna 1920 tai 1930 luvulla. Rakennus hallitsi Tammelantorin maisemaa. (Tampereen museot)

Kuva 3. Aaltosen kenkätehdas muutettuna asunnoiksi. 2020. (Eino Ansio) Saatavissa: <https://lumo.fi/lumo-elamaa/taydellinen-koti-ja-tyotila-loytyi-katevasti-verkosta/>

Kuva 4. Lambert Pettersonin rakennuspiirustus Aaltosen kenkätehtaan ensimmäisestä tiilisestä rakennusosasta. 1913. (Rakennusvalvonnan arkisto)

Kuva 5. Koristeet pääjulkisivussa. (Vattulainen 2021)

Kuvat 6 ja 7. Graniittiset saapikkaan muotoiset koristeet ja työläisten sisäänkäynti. (Vattulainen 2021)

Kuva 8. Aaltosen kenkätehtaan Kyllikinkadun puoleista siipeä korotettiin vuonna 1951 Jaakko Tähtisen suunnitelmien mukaan. (Rakennusvalvonnan arkisto)

Kuvat 9 ja 10. Asuntoihin vievät käytävät ovat samanlaiset toisesta neljänteen kerrokseen. (Vattulainen 2021)

Kuva 11. Aaltosen kenkätehtaan tehdassali. Vesa 1934–1936. (Tampereen museot)

Kuvat 12 ja 13. Ilmakuvat Tammelasta vuodelta 2020 ja vuodelta 1946. Saatavissa: Kartat.tampere.fi

Kuva 14. Aaltosen kenkätehdas Tammelantorin laidalta kuvattuna. Lehmuksat hallitsevat maisemaa. (Vattulainen 2021)

Kuva 15. Kenkätehdas ja tuhoutunut Tammela sisällissodan jälkeen 10.4.1918. (Tampereen museot)

HISTORIALLISEN MATRIISIN KUALÄHTEET

(Ylhäältä alas)

Kuvat 1 ja 2. Lujatalo Oy:n viitesuunnitelma Aaltosen tehtaan vieressä olevan kortteli nro 258 täydennysrakentamisesta, oikealla näkyy tehdasrakennus. Saatavissa: https://www.tampere.fi/liitteet/t/daamAbrPQ/Yleissuunnitelman_visio_2030.pdf ja https://www.tampere.fi/yto-teto/aka/nahtavillaolevat/8744/hyvaksytyt/8744_viitesuunnitelma_20201123.pdf

Kuvat 3 ja 4. Saatavissa: <https://kartat.tampere.fi/oskari/> ja [Siiri.tampere.fi](https://siiri.tampere.fi)

Kuvat 5 ja 6. Saatavissa: <https://kartat.tampere.fi/oskari/> ja [Siiri.tampere.fi](https://siiri.tampere.fi)

Kuvat 7 ja 8. Saatavissa: [Siiri.tampere.fi](https://siiri.tampere.fi)

Kuvat 9 ja 10. Saatavissa: [Siiri.tampere.fi](https://siiri.tampere.fi)